

Літературна
Бібліотека

ЮРІЙ ТИС

СИМФОНІЯ
ЗЕМЛІ

видавництво
Миколи Денісюка

ц.

І

Б.Казанівський

Моїм Найдорожчим Батькові, Матері і Рідні, Духовним і Шкільним Вихователям, що впроваджували мене в царину книжкової культури; Видавцям др. І. Федіву, проф. др. Є. Ю. Пеленському і дир. І. Тикторові, від яких я одержав видавничий вишкіл; мр. О. Олесницькому, найближчому товаришеві перших спільних самостійних книгарських починів, та проф. др. Ю. Фединському, який моральною підтримкою уможливив продовження моєї книгарсько - видавничої роботи на чужині.

присвячую

ЛІТЕРАТУРНУ БІБЛІОТЕКУ

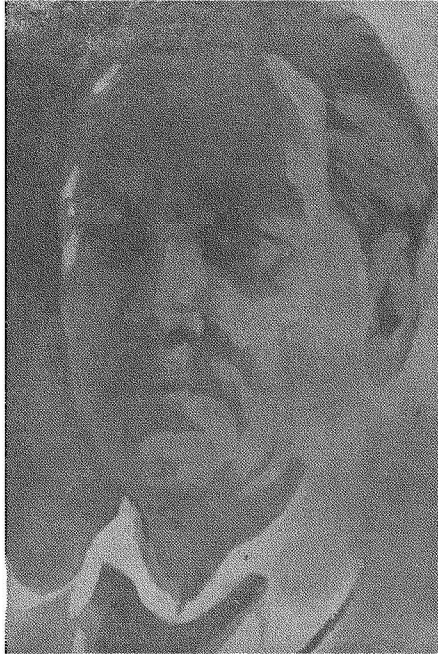
перше моє серййне книжкове видання, започатковане творами авторів, з якими судилося мені перебувати в сучасній Аргентині один з етапів мандрівки по чужині — під звуки симфонії рідної землі —

Микола Денисюк

СИМФОНІЯ ЗЕМЛІ

Літературна Бібліотека ч. 1.

ЮРИТИС

СИМФОНІЯ ЗЕМЛІ

*Проект зі збереження
інтелектуальної спадщини
української еміграції*

bohuslavskyj@i.ua

ЮРИТИС

Видавництво Миколи Денисюка

Буенос Айрес

1951

Всі права застережені.

Обкладинка роботи Б. Крюкова.

Тираж 2.000 примірників.

Друкарня — "Champion", J. V. Gonzalez 2375
Buenos Aires

Д Р У Ж Е !

Колись, у неозначеному нині майбутньому, повернешся у свою, вільну уже батьківщину. Може, буде тоді осінь, низько гонитимуть небом сірі хмари і краплі холодного дощу спливатимуть по твоєму лиці. Може, буде зима. Пронизливий вітер звіватиме гострі колючки мерзлого снігу з низьких дахів, і твої вії вкриє мороз.

Але ти не почувеш холоду. Бо твердим було твоє життя і роками стояв ти в боротьбі з долею, на півночі і півдні, на сході і заході.

Знайомі вулички вітатимуть тебе тисячами давніх споминів. З глибин твого існування виринуть нагло дрібні, непов'язані між собою, картини минулого. Ось туди, де тепер розвалена стіна, бігали твої дитячі ніжки. Пам'ятаєш, як ти грався серед зелені цього саду? Який гарний і величний був той світ, у запашній закутині забутого клаптика землі! Ці старі вулички, ці дімки і хатинки ти бачив часто в сні і на яві, в часі твоєї довгої мандрівки по світі. Ці картини вирізьблені в твоїй душі і в твоєму серці. Згадай, як в далекій чужині, не раз приходило тобі на думку, чи так само, як

колись, сходить сонце з-поза кущів ясиному, чи у ставку, що за садком, ще далі рохкочуть зелені жабки, чи однаково виспівують жайворонки пісні Всевишньому у безкраїх просторах весняного неба?

Багато речей стрінеш, які ти знав колись, але багато змінилося за довгі роки, як і ти змінився і не є нині тим, чим був колись.

Але є місця і є речі, які носять в собі тавро вічності. З ними зв'язані спомини не однієї людини, а цілих генерацій, і в них мріють давні світлі чини, що формували долю твоєї батьківщини. Про ті місця рідної землі прочитаеш в цій книжечці, яку дарую тобі на твій суворий шлях у чужині. Хотів би я, щоб з тих окремих картин ти відчув батьківщину, як спільноту долі минулих, сучасних і майбутніх поколінь.

А коли станеш на рідних місцях, спом'яни тих, що боролися за волю народу і за кращу долю нащадків, спом'яни тих, що діють і загигають за тебе, за твоїх близьких і за ненароджені ще майбутні покоління. Тих незаних безіменних земляків, що своїм життям пробивали тобі шлях до повороту.

Згадай свої роки великої розлуки і ті давні часи, коли ти радів власною батьківщиною. Тоді відчуєш: зникають з пам'яті довгі роки мандрівки, рідна земля овіває тебе своїм

віддихом, і ти знову досягаєш єдності з твоїми прадідами. Ти почувєш, як їхні душі шепчуть тобі лагідно і щиро: не рахуй довгих літ розлуки! Ти був завжди з нами у твоїх мріях, а ми були при тобі і дали тобі гарт і витривалість.

Мовчазно схили голову перед Маєстатом за величну ласку повернення.

Тоді твоє довге блукання по світі здаватиметься тобі тільки короткою хвилиною твого життя, хвилиною, яка минулася, розвіялася в незайманих просторах часу. І ти станеш, зачудований щастям повороту і сповненої величчю зустрічі.

Звільна підходитимеш до твоєї рідної вулички. Замріяний прогомонілими часами, поволі й уважно стежитимеш за кожним камінчиком і кожною деревиною. І в тому часі твоє сумління відозветься потребою розрахунку. Чи заслужив ти на цю величну зустріч? А що буде, як рідна земля спитає тебе, що робив ти на чужині, чи гідним твоєї вітчизни був твій життєвий шлях? І ти будеш розглядатися довкруги, шукати свідків минулого і думками пройдеши ще раз своє бурхливе життя. І враз ти пізнаєш, що впродовж твоєї мандрівки полонила твою душу незглибна туга за рідними місцями. Тоді не будеш більше хвилюватися. Радісно, твердим кроком рушиш назустріч май-

бутньому. Бо ти пізнав велику, незнану тобі
досі правду: батьківщина простить кожному,
хто звертається до неї з любов'ю і надією.

Так прийме тебе, друже мій, твоя рідна,
вільна земля.

Юрій Тис

Л Ь В І В

Нема українця на світі, якому не заб'ється
гарячіше серце на згадку про це місто,
друге після Києва, місто, де засяяло світло во-
лі і де відроджувалася новітня історія Укра-
їни.

Львів від віків є заборолом українства. Із
філософським спокоем перетривали старови-
нні мури усі напади і окупації. Ці невеликі,
пощерблені останки старого каміння із стріль-
нищами, порослими травою, і куртинами, об-
лупленими з тинку. Ще нині від Бернардин-
ської площі видно тих свідків польських, та-
тарських і угорських збройних нападів; це на
них глядів Богдан Хмельницький триста років
тому, коли виїхав з почотом на арабському
коні і довго, довго і задумливо споглядав
давню столицю галицьких князів.

Львів, "семпер фіделіс", завжди вірний, при-
супував і мовчав, коли його вулицями котилися
хвилі німецьких найманців, шведів Карла XII
і гордовиті загони польської шляхти. Він пе-
режив століття польської неволі, але деген-
дарна Лиса Гора, що пам'ятає часи своїх у-
країнських князів, що сприймала загони Кри-

воноса і нині стоїть над Львовом, надщерблена віками, ця Лиса Гора є вічним мemento історії для усіх чужинців, що сягають і сягатимуть по владу над містом. Львів не проміне, він мовчить, насуплений і грізний — Львів чекає ще свого часу. Для нього століття це хвилини, а хвилини важать не раз як століття. Інакше пливе час в людському житті, а інакше в історії.

Що знаємо про його початки? Майже нічого. Король Данило поклав підвалини - ось що записав старовинний літописець. А поза тим? Поза тим, це місто гарне духом, місто вічного життя, вічного ритму, чудесне в боротьбі і горде в падінні. Львів це жива течія, а не спокійна заточина. Львів, може, не є містом, гарним вулицями і кам'яницями; на європейську міру воно має атмосферу сходу, а з погляду сходу — є містом європейським. Бо воно стоїть на грані обох світів, є брамою між двома могутніми центрами людства, і туди проходила віками культура і господарська виміна, тим же самим шляхом проходили військові мандрівки і походи.

Це не модерне місто і не старовинне. Але люди! Які чудесні люди у Львові! Львів не знає міщанина західно-європейського типу, без фантазії, без поривів, з дрібною тільки господарською ініціативою, здібного до му-

рашиної праці, якою збагачує генерації свого роду. Ні — львівський міщанин, це не той ремісник заходу, що з гордістю показує вам свій дім: ось тут мешкає мій рід триста років! Львів не має такої традиції. Ніяка родина не мешкає мабуть і п'ятдесят років на одному місці. Бо містом раз-у-раз сколихують події, і вічний буревій не дозволяє на закорінену матеріальну традицію.

Львів — це не східне місто, де людина — вічний мандрівник, де в її душі дрімають безтрадиційні і безісторичні інстинкти мандрівних племен.

Львівські люди мають свою традицію в серці! Вони живуть без багатих пам'яток давнини, без палат, свідків минулої культури, без пергаменів і документів. Одні пам'ятки знищили наїзники, зруйнували до ґрунту і спалили, інші переходять ще нині по музеях у столичних містах здобичників: Москві і Варшаві. Але осталася Лиса Гора, оборонні мури і Святий Юр, що стоїть нині на місці, де колись, в прадавній сірині, стояла невеличка дерев'яна церква і монастир. Юр — символ Львова. Юр — духовна святиня, в якій княжив незабутній Митрополит Андрій Шептицький.

Є ще невидимі символи. Братство при Волоській Церкві, що давало століттями непродсліджений ще сьогодні вклад у духову куль-

туру Львова і в членя якого вписався гетьман Сагайдачний з цілим військом запорізьким.

Жили мешканці Львова й символом святоюрської гори, жили ним без багатих пам'яток, з чистою любов'ю в серці, плеканою десятиліттями і століттями. Ось невидні й незрозумілі другим сили, які дозволили, що Львів виправив своє могутнє тіло і стряс пил забуття і заліза неволі. 1918 рік. Але ще перед тим весна народів розбуджує місто, що, злавалось, мовчить, закладає історію. 1848 рік і Руська трійця це перший вияв чогось нового. Львівські купці пачкують перші "Кобзари" з Києва, а згодом українську пресу. У Львів з'їжджаються перші емігранти з-під царського режиму. І чим далі, тим сильніш пульсує нове життя Львова. З нього промінює у край знання і наука. Просвіта, Наукове Товариство ім. Шевченка — це смолоскипи нового життя. У Львові родиться Прометей і Мойсей Франка, тут перші бурульки політичного життя. Ще нині пам'ятає Львів політичні промови і віча Будзиновського. Тут постають Січі і Соколи, батьки Українських Січових Стрільців, за Львів падуть у вісімнадцятому нові українські жертви. І на вежах міста мають наново рідні прапори. Цитаделя і двірець — нові пам'ятки визвольних боїв, переходять до істо-

рії побіч будинку Просвіти і львівських в'язниць.

А опісля в цьому місті постає УВО — Українська Військова Організація і ОУН, тут оформлює Ковчун нову українську книжку, а Голубець і Седлецький творять традицію старовинних українських родів.

У Львові гинуть Басарабова і обидва лицарі абсурду Білас і Данилишин, а на ринку, де колись збирали окуп старшини Хмельницького з Тимошем на чолі, і на Руській вулиці, що пам'ятає змови мазепинських висланців проти царя, там, в тих місцях розбиває польська поліція могутній похід і маніфестацію в честь Карпатської України.

У Львові лежить похований начальний Вождь УГА — ген. Тапнавський, оточений могилами своїх воїків. Тут теж лежать останки тисяч українських патріотів в одній збірній могилі, ці останки, що їх зібрали з усіх в'язниць Львова. Це 1941 рік, і новий напис, кутий в камені, поставлено на високій могилі: "Героям, що погибли від большевицьких банд".

Ще інші жертви, повалені німецьким наїзником, лежать у дальших спільних могилах, і не одну важку хвилину пережило місто від часу війни і далі переживає.

Львів це місто, де кувалися ідеї повстань і де створено УПА. Це місто, де зорганізовано Українську Дивізію, коли стало очевидним, що німецький окупант не довго залишиться паном цієї землі.

Нині Львів знову у ворожих руках. Тільки що наїзник заводить іншу тактику — закривається освободженням і з'єднанням усіх українських земель. Промовчує тільки, що усі ці землі сковані і поневолені. Тому вулиці і кам'яниці переховують ще інших людей, лицарів мовчазних, із вічним вогнем у серці і з зброєю в кишенях.

Львів знову прищух і притаївся. Готується до свого часу, коли на його вежах замають нові прапори, а хрести Святого Юра позолотить весняне сонце свободи.

С В Я Т И Й Ю Р

I

“Монахи руські, що у саїтних келіях, писали тоді рік 6765 від початку вселенної. Ген, далеко на Заході, значили його 1257 і записували, що три роки тому Сіцилія висвободилася від німецького цїсарства, що ломбардський союз платить важку данину римському папі, що німецькі герцоги остаються і далі без цїсаря, що тут і там спалахнули пожари воєн. Неспокійно було у французькій державі, в німецькому цїсарстві, у Візантії і в руській землі. Минула монгольська буря, а світ не міг ще заспокоїтися. Кудись провалилися косоокі вершники і полишили за собою руїни і згарища. Їхніми слїдами йшов помір, страшне морове повітря. Люди бачили дивні знаки на небі: світляні мітли ворожили нещастя, якісь неземні воїни боролися між собою в оболонках і розливалися в нівеч. По лісах ходили вовкулаки, а коли рогатий місяць вихилявся несподівано з-поза хмар, подертих рвучкими вітрами, люди бачили, як відьми злітали цілими отарами у розпусних судорогах із куцохвостими злодухами. Усе тривало мить і зникло у засвітах. Але мізерні люди терпли з

жаху, горбилися по своїх землянках і благали порятунку у святинях.

Український народ страждав далі, король Данило платив данину у сріблі, товарах і людях. Ніхто не знав, якими силами охоплює татарський володар розлогі землі і ким розвідує про все, що йому потрібно. Скісні очі хана ханів жевріли відвічними тайнами монгольських мандрівних орд і несамовитою силою східньої душі, таємницями жорстокої влади і помсти".¹⁾

Мандрівники, що наближалися до новобудованого міста Львова, бачили уже здалеку два верхів'я. На одному з них стояли укріплення і замок пана на Львові, князя Льва. Другий, вкритий непроходимим буковим лісом, здавався незамешкалим.

Мандрівники не відчували тепер небезпеки. Вони вийшли з дебрів галицької землі і їхали перший раз проїждженим шляхом, який провадив до Львова. Але і тут, бувало, можна було стрінути косоокі ватаги, безоглядних слуг великого Батія і татарських людей, своїх таки людей, які за марний грині іскаріота зрадили б кожного без слова.

"Досі їхали таємничими нетрями галицьких борів, у супроводі лісових людей, з твер-

¹⁾ "Пергамени" (оповідання автора).

дим обличчям і бистрими очима. Їхали нетрями, що існували тільки у світі темних ведмедів, великих, як гора, турів і диких рисів. Рок минали, заки лісові люди найшли звірині стежки і вивчили праліси. Жили там, наче дикі звіри, виростали і множилися. Їм було спокійніше серед турів і рисів, як у галицькій волості по селах. Дітям оповідали про лани вічної пшениці, про солом'яні хати і веселі млини, про спокійне колісь, розумне життя. Але це було давно. Нині галицька волость пуста.

Люди з лісу бачили часом далекі заграви. Це попеліли села. Тоді збиралися лісові ватаги і йшли у відбій. Наглий наскок, і жалісний сковит різаних татар роздирав тишу ночі. Тільки зорі жмурилися далі спокійно і місяць сховався над обр'ямами, як щоденно, як від віків, вічно. Тоді звільнені невільники плакали тихо від щастя і зростав лісовий люд. Оживали нетрі і багна, а дикі звірі невдоволено кидали свої леговища і зграями захищалися ще глибше у праліс". ("Пергамени").

Але тепер під княжим городом було спокійно. Збройні дружинники князя Льва радо герцювали з татарськими загонами. А князь заселював околицю, будував церкви і оборонні засіки.

В таких то часах, твердих і кривавих, гора з буковим лісом захищала невеличку громаду богомільних одшельників, черців, що ві-

дійшли від людського світу, у світ Бога. Ніхто не знав, коли почався монаший чин на горі. Відколи пам'ять людська сягала, завжди находили там пристановище зморені життям воїни, змучені бурями долі бояри. Вони то — у волосяних рясах, присвячували Богові останні свої роки. Жили в печері, що під самим верхом гори, жили бідно, бо суетою є цей світ і суетою стали їм його блага і багатства, гамір княжого двору і брязкіт важкої зброї.

Знав про одшельників князь Лев, а думка про святе життя полонила княжого брата, Василька, що життя перебув на двірській і воєнній службі для рідної землі. Був це “муж великої відваги і великого розуму” — записали писарі у літописах.

Глядів князь Василько з вікон княжого терему, коли далеко на півночі, у волинській землі, горів багатий Холм, і звелів записати в аналах:

“якоже і со Львова зряче, видіти по полем білзьким от горінія сильного пламени”.

— Суета сует — думав Василько, і в його серці назріло рішення. Ще володів людьми, ще судив і навчав, але його душа не була уже з цього світу. І одного дня, коли від турбот володаря схилилася додолу його могутня постать і сріблом вкрилася княжа голова,

він постригся у ченці чину св. Василя, та перебрався назавше жити в печері серед букового лісу.

Князь Лев не забув рідного брата. Построїв на горі дерев'яну церковцю, і назвали її св. Юром. Довкола церкви збудували келії. Князь Василько остався в печері — і не покинув її до самої смерти.

Роки йшли, роки минали. Не стало між живими ні святого черця Василька, ні короля Данила, ні князя Льва. Довго ще згадували люди, що обидва князі поховані в церкві. Легенди це — кажуть нині, бо нема ніякої писаної вістки про те, ані теж не найдено досі княжих останків.

Львів зростав і багатів. Нові церкви дерев'яні і муровані постали в місті і в околиці: св. Миколая, св. П'ятниць, Івана Предтечі і десятки інших, по яких нині і слід загинув. Але Юр існував далі. Кладовище на церковному подвір'ї збільшувалося з десятками років, і похилені дерев'яні хрести вказували на місце, де спочивають тлінні останки черців. А св. Юр, символ невмирущої сили, стягав паломників і побожних людей, і ніхто не минав його. Зростав церковний скарб, наповнявся золотими візантійськими іконами київської роботи, кованими зі щирого золота хрестами і виробами із шляхетних металів, що їх прино-

сили в дар можні цього світа і майстри здобного мистецтва. Зростав Юр — коли благословення Боже витало над народом, замирав, коли горе і роки лихоліття навіщали землю, але не загинув ніколи.

Тож коли 1340 р. польський король Казимир здобув Львів, не минув він і св. Юра. Хто з монахів не скрився, загинув, а усі святоюрські багатства опинилися в руках переможців. Забрав Казимир зі Львова багаті скарби, корони і дорогоцінні персні, золоті вироби львівських і київських майстрів, ікони “руським письмом” розписані і старовинні літописні книги.

Але уже незабаром після нападу поляків святоюрська гора ожила новими богоугодниками, а рік пізніше ставлять вони на місце дерев'яної церковці — кам'яну, щоб ні час, ні ворог не залишив на ній своїх знаків. Того ж року невідомий львівський майстер вилив дзвін до нової церкви, дзвін прегарної лінії, високий і стрімкий — як вимагав тодішній звичай. Довкруги дзвону є напис:

“† В літо 6849 солян бисть колокол сій святому Юрію при Князі Дмитрії ігуменом Євфимієм. А писав Скора Яков”.

Святоюрський дзвін! Хто не чув його незвичайного голосу, у радісних часах історії і

в хвилинах жалю і розпуки!

Святоюрський дзвін — велична пам'ятка княжої давнини — гомонить віками над верховіттям лісів, проголошував небезпеку ворожих загонів, скликав народ до оборони. Століттями сповіщав про молебні подяки Богові і молитви за відвернення лиха. Це він гомонів того мрячного ранку, як гинули Білас і Данилишин.

В цю хвилину, коли обидва герої йшли на смерть, Львів розколихався дзвонами усіх церков, але понад усіми гомонів молитовною симфонією святоюрський дзвін.

І тоді пристанув Білас на в'язничному подвір'ї, не завважував, здавалось, двох шибениць, що темніли у мряці, і з позасвітнім уже сьйвом в очах звернувся до духовника:

— Це для нас Юр дзвонить!

Згинули серед молитовних тонів старого княжого дзвона.

І ще загомонів, коли відродилася Карпатська Україна і проголосила свою незалежність...

Святоюрська церква бере участь у всіх подіях, що проходили галицькою землею. Вона пам'ятає часи, коли Великий Хмель станув під Львовом, а львівські міщани виливали для нього кулі і спосибали порох. Він пережив світлі дні, коли Тиміш Хмельницький відбирав

у місті окуп, він бачив, як потягли козацькі війська далі у похід, з музикою і піснею:

“Гей не дивуйтесь, добрії люди”...

Він пам'ятає опісля війська Дорошенка і його турецьких союзників. В тих бурливих часах єпископ Шумлянський брав участь у турецьких війнах і був у боях під Журавном 1673 і Віднем 1683. З поля бою привіз єпископ дві гарматні кулі, від яких врятувало його Провидіння. Він теж переніс чудотворний образ Богородиці з Теревовлі і передав їх у святоюрську церкву. Образ теревовельської Матері Божої ще нині прикрашує бічний вівтар Юра.

Мала темна картина, обкладена вотами, а між ними обидві гарматні турецькі кулі, дар вдячності єп. Шумлянського.

Образ Богородиці був від давен давна в теревовельському замку. Він врятував місто від татарських і турецьких нападів: в час найбільшої небезпеки, коли ворог готував наступ, Богородиця появилася в променистих ризах на мурах міста і відвертала ворожі кулі. Збройні міщани бачили ясну Постать, покровительку українських воїнів і української зброї. Вона, вечорами і ночами, у блідо-променистому вбранні пересувалася беззвучно попри пошерблені бійниці і оборонні куртини. Віками захищала теревовельських людей, ни-

ні вона на протязі майже трьохсот років захищає св. Юр і його місто.

1744 р. єпископ Анастасій Шептицький задумує дати початок новій будові, яка відповідала б новим часам і тому значенню, яке вибороли собі українські люди. Стару церкву розібрали і на тому самому місці почали будову нової. Роботи тривали 25 років, і на святоюрській горі ставув храм, неповторної мистецької вартости, символ вічності українського Львова, найкраща будова цілої східної Європи.

II

Ще пам'ятали львівські міщани першу облогу міста військами Хмельницького. Ще не минуло від того часу повних двадцять років, а вже змінилось багато в українській землі. Настали події сумні і трагічні, перші передвісники Великої Руїни. До них належав бунт Пушкаря проти гетьмана Виговського. Ось якими словами описує події літописець Величко:

“Єще вогонь многокровної і многопачевної Хмельницького війни з поляками ведений і через вісім літ сильно палавший, не угаснул. Єще трупи чоловічєскїї на рїзних ляцьких і українських полях, военним оружїям покладенї, до кїнця не зотлїли. Єще земля по многих горизонтах

кровю людською обгарнена, дождевими кроплями не сполокана. Єще в матерей по синах і в женах по мужах і інших крених своїх, слезоточніе не осохли зиниці. Єще ні Україна від поляків, ані поляки від України, не могли в домах своїх сладким сном уснути, ані вождевільного покою певним бути. Аж тут, на цей стороні Дніпра, новий, внутренного междусобія і кровопролитія великого вогонь, добра людськії пожераючий, свою на розораніе людськіє звернену, розгортає силу”.

Слова мережані й вишукані, слова нового стилю, барокко, що його з таким особливим захопленням плекали вчителі Київської Академії. З початку барокко охопило будівництво, згодом письменство, врешті — усі прояви життя позначені характеристичними прикметами цього стилю. Нова доба, після тридцятилітньої війни на Заході і революції Хмельницького, прагнула змін — а нова генерація, що мала за собою бурхливе життя, не страхалася вводити нове. Вона хотіла бачити красу і захоплюватися нею, бажала зажити свобідно і гідно своєї близькості до Бога. І новий стиль спирався на давніх традиціях старого християнства і класичній творчості античного світу, та прагнув виявити ці цінності в нових формах, приемливих новій людині.

Українська людина, що понад усе цінить свободу, сприймає легко усі шляхетні вияви людського духа і розуміє людину, як істоту, повну чеснот і творчих сил. Барокко відповідало українській людині. Воно відроджувало глибокі релігійні почування і скріпляло потребу і доцільність жити власним життям у власній українській річипосполитій, — проблеми, недавно ще поставлені і реалізовані Хмельницьким. І барокко прийнялося в українському народі як рідний стиль, зв'язаний органічно з його духовістю так сильно, що прийняло навіть своєрідно назву українського або козацького барокко. Слушно, — Україна є останньою країною на Сході, що духовістю належить до Європи, має з нею ті самі духові проблеми і сприймає усі вияви європейської культури. Поза Україну Європа не сягає.

Барокко виявилось в писаннях тогочасних людей, в світосприйманні, в мистецтві і в щоденному житті. У висліді нових течій появляється в письменстві народня мова, поглиблюється історична традиція, а спільнота з Заходом виявляється у символічному виведенні старовинних родів від грецьких та римських героїв і богів та у нерозривному зв'язку античної культури з українською. Поезія сприймається з глибокими почуваннями, і вірші, писані народньою мовою, захоплюють химерни-

ми і чепурними тонами і тонким любовним на-
тяком:

Анно Аннусейко Панно
Слічна Діянно!

Впливи, що глибиною сягають в народню
пісню.

Але античні герої, Олександри Македонські
і Цезарі, залишаються тільки у духово вищих
верствах суспільности, і там порівнюють укра-
їнських героїв до вождів Греції і Риму. Са-
муїл Зорка виголошує таку промову на похо-
нах Богдана Хмельницького:

“До тебе звертаю я мое марне слово,
наш улюблений полководче, давній укра-
їнський Одоноцарію, славний Скандербе-
гу, гетьмане всього славного Війська За-
порожського та всієї України, Хмельниць-
кий Богдане! До тебе промовляю, хоч ти
тепер непорушно і мовчки лежиш між чо-
тирома могильними дошками. До тебе, чи-
його владного слова ми, в числі сто ти-
сяч, недавно слухали. Чому так швидко
перемінився ти в безмовного Гарпократа?
Розірви хоч на малий час кайдани смерті
і промов до нас ласкаве та добре слово,
на дорогу нашого дальшого життя, наш
хоробрий і улюблений гетьмане!”

Розвій і поглиблення барокко не здержали
ні війни, ні нові межусобиці, ні трагічна не-

вдача Мазепи, ні Велика Руїна. Впала Козацька
Україна,

“як той Вавилон, велике місто”,
але українська людина плекала стиль, що вва-
жала його за український, стиль яким боро-
нила себе від тотального знищення Москвою.

В тих роздвоєних часах, у добі Великої Ру-
їни і великого відродження жили великі лю-
ди, що розуміли істину і закони епох. Єпис-
коп Анастасій Шептицький з кругом світlich
умів задумав поставити на місці старого Юра
новий храм, гідний народу, духовним батьком
якого став, храм, що величчю міг би зноситись
понад латинськими костелами Галицької зем-
лі. Чесна це генерація і хоробрі люди, що не
вагалися йти новими шляхами, хоч їхне ду-
ховне звання не зобов'язувало приймати но-
ві течії мистецтва. Якої глибини духа потріб-
но було на те, щоб одним твором архітектур-
ного мистецтва зуміти символічно і дійсно по-
ставити сторожу на кордоні української цер-
кви. Справді польський католицизм не прой-
шов етнографічних границь України, не добув
ні п'яді української землі.

Року Божого 1745-того покладено підвали-
ни під нову будову храму, а єпископ Шеп-
тицький власноручно потвердив пляни будо-
ви, креслені в основах барокко з ажурною ро-
коковою декорацією.

Помер єпископ Анастасій, не побачивши закінченого храму; будова тривала повних двадцять п'ять років, а других стільки років потрібно було на викінчення декоративних по-добиць.

До храму Святого Юра вхід веде крізь браму в стилі барокко з аркою смілої лінії і з по-статтями святих. Де нині подвір'я храму, був колись старий цвинтар; кості, що їх добували при будові, зложено поза межами храму.

Святий Юр це репрезентаційний масив, з фундаментами у вигляді хреста. Стіни, що під-носяться струнко вгору, прикривають своїми загинами це просте розчленування церкви. Фронтову стіну закінчує аттика з кінною по-статтю св. Юрія, аттики бічних стін оздоблю-ють тендітні ажурні ліхтарі з каменя. Посере-дині храму могутніє велична копула, прикра-шена мережкою балюстрад. Цілість визнача-ється смілими мистецькими лініями, що нада-ють сильного і чистого характеру будові.

В середині презбітерія, всупереч звичаєві, звернена до Заходу. Головний вівтар не має іконостасу, тільки дві колони зв'язують лу-ком, закінченим образом Христа, царські й ди-яконські врата в одну цілість.

Більшість картин всередині храму розмальо-вував визначний тогочасний маляр Лука До-линський, один з найкращих мистців середньої

Європи, опісля Микола Павецький. В останніх роках перед війною розмальовували стіни хра-му у тендітних пастелевих красках визначні мистці Павло Ковжун і Михайло Осінчук.

Митрополича палата, що стоїть напроти св. Юра, побудована теж в пізньобароковому сти-лі.

Храм святого Юра є символом українського Львова. Символом є теж імена його творців єпископів Шептицьких, Анастасія і Льва. Див-ним присудом долі останній донині митрополит Галицької України гр. Андрей Шептиць-кий із свого престолу міг з пошаною глядіти на твір своїх прадідів. Анастасій і Лев зоста-вили нам заповіт у вигляді храму. Князь Цер-кви Андрей зоставив його у своїх словах, які висказав у часі, коли Москва захопила Захід-ню Україну. Митрополит Андрей, з вірою в день, коли український народ добуде свої свя-ті права на свободу, промовив такі слова:

“Хто знає, може нам, що живемо сьо-годні, а помремо завтра, не дозволить Господь дочекати тієї великої і святої хвилини, але це не є жодною перешкодою — для тієї хвилини жити і вмерти за неї”.

СКИТ МАНЯВСЬКИЙ

Преподобний Йов, аскет і пустельник, не згадував ніколи про ті далекі часи, коли жив на дворі князя Константина Острозького. Часом тільки на мить промайнуть думкою учені дискурси з князем, але Йову здавалося, що це не він був тим молодим боярином і княжим дружинником, у темному оксамиті і з цінною книгою в руці. Від тих давніх часів минули роки мандрівок і роки самотнього життя на скелястому Атоні, в печерах грецьких православних затворників. Нині преподобний Йов не мав уже жодних споминів. Вони не існували для нього. Йов забув своє минуле життя. Відрікся своєї власної істоти. Він не брав участі в дискурсах унійної суперечки, що до білого жару розпалювала серця людей, відповідальних за долю народу, він не станув навіть по стороні світського захисника давньої віри, свого старого князя Острозького. Йов не мав зрозуміння до такої боротьби. Мріяв про твердиню духа; вірив, що суворим відреченням від благ цього світу, створить вічні підвалини віри, вірив у силу людської душі і в її невмирущу потугу. Ідея Йова променіла на далекі об-

шири земель українських і довкола нього зростав круг ченців, що, як і їхній учитель, оселилися в печерах і норах Карпатського Бескиду.

Від довгих років, що їх число губилося в пам'яті Йова, живе він у лісовій глушині серед могутніх смерек, у вологості гнилих колод і мертвих вивертів. А коли з літами, над річкою Скитцем, зросло число суворих богоугодників, Йов визначив їхнім ігуменом Теодосія, а сам відсунувся ще далі, ще глибше в ліси. Ченці збудували невеличку церкву, мабуть, Року Божого 1611. Вона стала біля водоспаду близької Манявки. Шуміли гірські води і верховіття Карпатських лісів, перекликалася лісова птиця, і серед тих пошумів ченці забували про світ, що його покинули. Їхні уста були запечатані обітом мовчанки. Просувалися лісом, у темних волосяницях і насунених на лица каптурах, не маючи власного, особистого життя. Так минали роки і десятки років.

На світі життя мінялося, могутніло. Десять у далеких дніпрових плавнях зросла нова сила народу, славне Військо Запорозьке. Гетьман Петро Конашевич - Сагайдачний громив турків, став могутнім союзником християнського світу. Його правиця сягала на всі землі укра

їнські, ген аж до самбірських окраїн, звідкіля походив його рід.

І одного разу проголосив гетьман, що Скит Манявський стоїть під опікою і протекцією Війська Запорозького. Люди почали відвідувати суворих богоугодників, приносили дари, і ченці бачили, що дерев'яна церкву не відповідає новим часам. Треба було поставити новий храм Божий, монастир і оборонні будови, бо хоч стояв Скит серед гір і лісів, але вже оселилися довкола люди, а з тим татарські загопи почали непокоїти околицю. Часи настали неспокійні. Змогутнів народ український, але сильнішими стали і його вороги, більш жорстокою боротьба, більш твердим щоденне життя.

Йов дав своє благословення на новий почин, при закладинах першого каменя наділив майбутній храм назвою Воздвиженського, а сам забрався в нетрі, в самоту.

Коли ніч накрила землю, Йов із страхом лягав на тверду долівку печери. Горіла воскова свіча, і в її світлі темнів саморобний кедровий хрест на сивій скельній стіні. Печера вилискувала вологістю. Струмочки води, що спливали додолу, створювали чудернацькі кам'яні сталактити на темному склепінні, а райдужні краплі пломеніли барвами самоцвітів. У таку пору злодухи наповняли печеру. На згадку про

це Йов спливав зимним потом. Знав, що не засне. Без слів молився преподобний пустельник, бив поклони, благав ласки у Всевишнього. Аж нагло почув пекельні крики, скрегіт зубів, реготи чортиць, любовні кахикання відьом. Свіча блимнула і згасла, але було ясно від червоного пекельного світла. Йов мав закриті очі, скорчився у заломі скелі, а все таки бачив усе, що діялося навкруги. Примарні потвори, постаті людські з кінськими і собачими головами шугали повітрям, мольфари й інклюси, чорти і вовкулаки присікувалися до Йова, роззявляли пащі у страшних посміхах, били по щоках і зиркали на нього зеленими очима. Відьми і чортиці лукаві терлися об його нужденне тіло, гладили його волохатими лапами, тягли з реготом з місця на місце, знущалися над його безсилою істотою. Незмірне число духів вміщалося довкруги, бо стіни печери розступилися, і з усіх боків була тьмяно-червона безконечність. Йов ослаб, сили покинули його і він розпадався, наче глина, наче одежа, що її міль переїла.

Страх, мов туман найшов на нього і не щадив його, і він не міг утекти від нього. Ворушилися німі, посиніли уста, і стали ще вужчі і ще більш замкнені, коли він з трудом клав святий хрест, благаючи порятунку. “Підійми кожу мою з пороху! Забери від мене цей пай,

визначений мені, відкрий очі на муку мою. Вседержителю!” — Коли б міг криком полегшити душу, звільнити себе від обіту мовчанки, молитись шепотом хоч би, жалісним сковитом.

— “Дозволь видержати, Всемогучий! Зжалься над тілом нещасного”, — скиглила в страшних переживаннях душа, але уст Йов не відкрив і жодний стогін не вирвався з його грудей. З власної волі станув на шлях, звідки не було повернення. То ж ішов ним до своєї вічної мети, сповнений у своїй душі до берегів віросприймання епохи, в якій жив.

З галасом ринули на нього чорти, і страшний грім роздер світ. І враз усе зникло, провалилося у засвіти. Стало тихо, тільки ліс шумів відвічну пісню Карпатських верховин. Уже вузький вхід печери прояснився блідим, безсилим світлом нового дня, і вологий холод лісів огорнув Йова, а він все ще лежав на долівці, нужденний і зболілий, ні живий, ні мертвий.

Коли Бог покликав Йова до себе, і його висхле тіло поховали біля стіп вікової смереки, тоді в його печері оселилися ченці Скиту, щоб впродовж років, на самоті, перебути пробу відречення від себе самого. Там забували вони про спокуси світського життя і згодом поверталися в монастир, з осяяним обличчям і чистою душею. Люди знали про суворе життя

ченців, складала пошану богоугодникам і зносили багаті дари.

З роками станув на горбі Скиту світлий храм і монастир, захований за високими мурами. Будови були оборонні, дві брами вели до церковних будинків, і багато людей могло скритися від ворожих нападів, врятуватися від горя, спасти своє життя. Серед верховин, серед лісів, на ясній полонині станув цей твір людського духа, поставлений на хвалу Божу і на захист святої віри.

У Бескіді, від сторони Надвірної, біля села Манявки стоять руїни Скиту. Темні стіни лісів обгортають невелику полонину, завітчану гірським квіттям. Коли після Великодня виводять отари овець на далекі полонини, на ціле літо, і в'вчарські пси радісними стрибками обганяють овець громаду, отари заповняють монастирську доряду та проходять рештками сбох брам. На зовнішній стіні в'їздової брами попеліють дві картини: постаті преподобного Йова й ігумена Теодосія. В середині брами намальовані два перші українські ченці, Теодосій Печерський і Антоній. І ще, ледве розпізнати, вгорі — Спаситель. Нищіють так трьохсотлітні картини, половіють і обпалають від сонця і негоди. Ніхто не спромігся захистити ці залишки творчости далеких літ, а три

сотні років — довгий час. Це ж скитські ченці благословили повстанців Височана, що зібралися на поміч військам Хмельницького. Пішли загони, видобувши із землі заховані батьківські рогатини і припасувавши коси на сторч. У полках Кривоноса станули вони під Львовом. І коли в наступі підходили стрімким убіччям Високого Замку, на чолі війська йшов чернець у рясі-волосяниці, з високо піднесеним хрестом.

Опісля поляки розстрілювали гетьмана Висовського, героя з-під Конотопу. Емісари Мазепа проходили Галичиною. У далекому Львові ставили барокові різьби святого Юра, а львівське Братство підупало і змізерніло. Гетьмани мінялися, як листя восени, але ліси біля Скиту зеленіли незмінною зеленню смерек. Встояли ченці Скиту під ударами Річпосполитої Польської.

Встояли своєю незламною вірою і твердю. Ціла нескінченість відділювала їх від справ світу цього. Тож незавважено пропала Річпосполита і незавважено увійшли в галицьку землю війська австрійського цесарства, що принесли з собою нові чорно-жовті прапори і орли та нові закони. Старий світ шляхетської Польщі загинув. Нові ідеї ворушили людьми, і на списку церков і монастирів, призначених на загибель, стояв теж Скит Маняв-

ський. Один розчерк гусячого пера цісаря Йосифа II. припечатав долю монастиря. Ченці розсіялися по всьому православному світі. Пішли в Україну, Молдавію, на Атон. Воздвиженська церква підупала. Іконостас закупила богородчанська парохія за 80 гульденів, а що розмірами не вмiщався, в доволі малу церкву, обтяли його бічні образи. Нині цей т. зв. богородчанський іконостас є одним з шедеврів українського мистецтва і зберігається в Національному Музеї у Львові. Повідтинані кусні пропали. Французький знавець, що оглядав цей взірць української творчости, з захопленням висловився, що коли б це був твір французької роботи, був би у Франції національною святістю.

Хто малював іконостас? Не знаємо цього. Може, цілими роками працював над образами святих якийсь угодник Божий і, може, співав при цьому святі пісні, як Фра Анджеліко, геніяльний мистець Італії? Може постив, читав акафисти і співав псалми на честь святого покровителя усіх малярів Луки - апостола?

І поставали на дошці образи святих з великими темними очима, ікони, в яких екстазу піднесено на висоту містики, постаті, з одуховленими лицами візантійської школи, з плоским нереальним тілом, тлінна плоть!

Воздвиженська церква згоріла в часі першої

світової війни. Від монастиря залишилися руїни двох брам і двох мурованих веж.

Те, що боліло нашим прадідам, утратило нині свою гостроту і не є питанням життя і смерті для народу. Інші часи, іншими думами горять серця генерацій. Справи, для яких прадіди посвячували життя, нині розглядаємо без пристрасти. На їх місце вступили нові, не менш могутні, питання вольности народу. За ці нові ідеї віддають життя нові люди. Але предки зі Скиту Манявського стають перед нашими очима як дороговказ невимолої тверді української раси, її здібности до оборони понадлюдських ідеалів, до самопожертви, гідної героїв.

В тінях покинутих руїн, серед барвистої полонини, серед блекоту овечої отари, дивні думи снуються людині. Про те, як на очах загибають віки, як у безвістях часу пропала епоха кольорових жупанів, бобрових ковпаків і самоцвітних шабель, як безслідно, здається, проминули ці постаті в темних каптурах, що вічности шукали для народу у відреченні від світу і від себе. Згадуються Тарасові "Гайдамаки":

"Все йде, все минає і краю немає...
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?"

Тільки, ще десь, у темних закутинах пере-

казів, існує донині цілий світ вовкулаків, моль-фарів, злодухів і відьом.

Але, мертвий камінь Скиту своєю мовою говорить і живе своїм дивним життям. Промінеє могутністю, з якої нові роди черпають цілющі сили для майбутніх зусиль. Кришталева кришниця...

КРИЛОС

Тоді Дністер був глибокою рікою. Княжі кораблі пливли з галицької землі у волоську і далі до Руського Моря. Київська земля відбивала цілою своєю снагою монгольсько-татарські удари. Броні шербилися, оборонні муростояли в руїнах, бо серед постійних неспокоїв не було ні часу, ні людей ставити їх наново. Опустілими валами Володимира Великого котилися раз-у-раз комонні загопи косококих наїзників. Вже приймала галицька земля перших буревісників, але головні сили розбивалися ще об Київ. Галицькі князі відчували погрозу історії. Туго і вперто будували укріплення, ставили нові городи.

Воїни, що життя провели у війнах з ляхами і уграми, стали зі щитами на захист землі; досвідчені мужі, заковані в зброю, готові на кожний заклик князя. А ті, що їхнє тіло ослабло від колених і січених ран, зачинилися на старі роки в монастирях і останні дні життя присвятили вітчизні: на прою ворогам ставили охоронний вал духових скарбів. Вони то списували події, згадували минуле, і на кожній сторінці літописних книг ставили про-

зорими, як пергамен, руками кольорові заставки, віковічні твори оздобного мистецтва. Знали латину, і грецьку мову, сягали до незглибних джерел античного знання, але стояли твердо при своєму, корінням вросли у власну правду рідної землі. Їхні книги вміщували цілі віки існування народу, а князі переховували ці записані листи пергаменів у кованих скарбниках Острога, Дубна і Луцька. Скарб книжний зберігали для майбутніх поколінь.

Ті, що схилялися душею перед далекими від цього світу справами, мандрували у вогкі мрійні праліси і там, на самоті, поринали мислями у вічні, нерозгадані питання позамогильного життя. Святі богомольники! Стрункі серни брали поживу з їхніх рук і лагідно поглядали на них вогкими чорними очима. Вірли скельні заточували спокійно свої рівні кола над святими головами богоугодників.

Княжив тоді Ярослав — Шестикрилець, муж лицарський і побожний:

— “Високо сидиш ти на своєму золотокованому престолі, підпер ти гори угорські залізними полками, заступив дорогу королю, затворив ворота дунайські!”

Княжив Ярослав у столиці землі своєї, в Галичі. Вже сотні літ перед тим жили тут люди галицькі. А ще давніше, в таїні минушени, від прадавніх, забутих людським умом ча-

сів, проживали серед лісів і урочищ незнані предки. Про них загинули вісті, осталися тільки верхами запалі могили, черепки посуду, кам'яні сокири і їхні крем'яні стріли. Ярослав виваб на столицю місце, повне оборонних холмів і спадистих ярів, рік із стрімкими берегами і непроглядних лісів, землю врожайну, при шляху на Угри, що звався віддавна “руським путем”. Заступив дорогу королеві угрів! З прадавніх часів залишилися там городища, з яких боронилися забуті предки, осталися гунища, де спочивали кості порубаних наїзників. Гуни були це, жорстокий наїд далекого сходу, що сім сотень літ перед Ярославом непокоїв руську землю. Слід загинув по них, і не згадав би їх ніхто, коли б не свідки їхньої поразки, старі могили.

Хто ж бо не ходив галицькою землею, хто не руйнував її, не палив городи і села! І древні римляни заходили туди; люли виорювали з землі дивні гроші, монети римські, Іванові головки — як їх назвали. Були ці гроші з часів, коли в Галилеї проповідував Богочоловік, з доби пізніших великих кесарів і з часів, коли загибало царство римське.

Коли Ярослав Шестикрилець проголосив будову столиці, рушили в галицьку землю люди, що втікали від степовиків і ляхів, майстри і будівничі, що ставили храми Божі у Ві-

зантії і в Києві і ті, що тесали з каменів бурги чеським і німецьким князям. Ішли день і ніч — маєстри всяци — записували літописники — а Ярослав покликав ще знатних киян до себе. Радили днями і сидли ночами при світлі лоевих каганців і свіч воскових, розглядали рисунки будов, креслені на звозях пергамену, і рішив князь збудувати терем з кедрини і тисового дерева, двірську церкву і храми муровані в гороті і в оселях, для хвали Божої і оборони від наїзників. Для двірської церкви вибрав зразком найкращі твори славетного Ільмара, що колись поставив Десятину, і не минув вказати будівничим на шляхетні зариси фундаментів Святої Софії.

Почали звозити камінь, і стала столиця галицька над Дністром, поселилися довкола люди, столярі і теслі, сидельники, лучники і ковалі, що кували тонку зброю із твердої бляхи та панцирі з міді, і срібельники, що виробляли тендітні прикраси лицарям і жіноцтву. Зажили усі достатньо і мирно. А року Божого 1157 закінчили будову галицької церкви і княжу палату з шляхетного дерева. І тоді залунали ангельські співи з хорів, а скоморохи виспівували лицарські билни князеві і двірським, пригравуючи на гусях і жоломіях.

Але навала зі сходу погужніла, Київська земля стала згаріщем і руїною, і одного дня

стали татарські наїзники під мурами Галича. Заломилися перші ворожі удари. За ними пішли другі. Українські люди згиналися в татарському ярмі, але Галич ще тримався, ще променів своєю величчю на тогочасний світ. Аж коли Батій розорав Київ, коли знемоглися воїни, коли ослабли руки від мечів і копій, тоді приступили непроглядні полчища Батія під Галич. Столиця боронилася до краю. І лягла року 1241; простояла неповних сто років. Татари розорали і розметали усе до тла. Церкви зруйнували, княжий терем спалили, бо рать була страшна і безоглядна. Не остався камінь на камені, і ні одна вістка не пройшла століттями про те, як броронилися і як гинули княжі воїни Галича. Мало хто врятувався і остався в живих. Хіба тільки дехто з підміських осель встиг заховатися десь у лісах і глибоких урочищах.

Від того пам'ятного року пустів Галич. Ще осталися столицею звалища, але рік за роком заростали травною і лісом; ніхто не відбудовував сумних руїн і ніхто не молився за душі убієнних у бою. Бо життя галицьке перенеслося в інші частини краю, де не було жахливих споминів, де можна було об'єднати сили довкола городів Волині і Полісся. Король Данило вибрав нове місце на столицю галицької землі. На великому вододілі, серед круч і

недоступних горбів, заложив замок і призначив його родові своєму. А син його король Лев закликав людей, цвічених в ремеслі, постройв внизу під замком місто і назвав його Льва-Городом.

В старому Галичі розсипалися руїни, люди забували про славу і міць своїх предків. Навіть місце, де стояла столиця, де майорів терем і галицька церква, попало в непам'ять.

Більше семисот років минуло з того часу. Землею пройшли події, творилася історія, мінялися обличчя віків, мінялися люди. Пішли в забуття татари, приходили нові наїзники і миналися, були світлі часи і роки неволі, радості і смутку. І коли згадував ще хто давні княжі часи, то вказував на мале містечко Галич: ось столиця князів і руїни їхнього замку, на горі, над Дністром.

Але люди помилялися. Не там була столиця Шестикрильця. Бо, яких сімдесят років тому, дивні вістки дійшли до українських вчених у Львові. Говорилося, що в селі Крилосі біля Галича діються чудні речі. Люди знаходять на полі мосяжні хрестики і останки зброї, вкриті прозеленню віків. Виорюють якісь тендітні жіночі прикраси зі срібла і золота. Часом виоре плуг грудку стопленого шляхетного металу, часом ховзається, наче по кам'яній

плиті. Доходили чутки, що місцями западається земля, люди бачили якісь таємничі підземні ходи, тут і там виполікували дощі гладжене каміння, різблене старовіковими написами. Старі діди розповідали, що Золотий Тік, що посередині села, виложений під землею золотою бляхою. Вечорами, коли новий місяць впливав на небо з-поза темної зелені садів, діти підслухували, як під землею гомоніли давні лицарі, брязчали зброєю і співали тужливі пісні. Тоді діти тулили голівки на колінах старих бабунь, а ті розповідали про давні часи, про татар і князів, старі могили і молоду, гарну князівну, Настасю.

Вчені досліджували старі літописи, слухали оповідань народу і догадувалися, що сімсот років, які пройшли над селом Крилосом, присипали княжі руїни і заховали їх глибоко під землею. Але не знали місця, де шукати і розкопувати землю, де стояв княжий терем і Галицька церква.

Прийшов 1937 рік. Новий буревій світової війни кривавив сонце і перші його передвісники сягали в серця народу. Гроза, здавалось, не мине галицької землі, бо не минала її ніколи, коли набирала ваги світового значення. Народ гомонів, готувалася молодь,

знали усі, що тільки воєнна буря звільнить закуті сили свобідного духа.

В Науковому Товаристві імени Шевченка підготовляли досліди над Крилосом. Визначний археолог професор др. Я. Пастернак виїхав на місце, де сподівався знайти свідків давньої минувшини. Розпитував людей, розглядав поземелля, провірив старі могили і поміккі оборонні вали і почав розкопи. Люди зголошувалися до праці, а вона не була легкою. Селяни відступили свої поля, приглядалися до мовчазного археолога, а цей міряв, роздумував, вказував місця, де копати, розглядав землю, вибирав з неї дрібні відломки каміння і металу. Аж ось одного для сховзнула лопата по каменю. Обережно відгортав землю руками. На світло денне показався білий тесаний камінь. Довго працював др. Пастернак, люди з запертим віддихом відгортали землю, відслонювали шляхетні зариси фундаментів Галицької церкви. Згодом знайшли кам'яну підлогу церкви, вкриту двометровим шаром землі, кольорові плитки, оздоблені українським старовинним орнаментом і врешті одну невеличку цеголку із знаком тризуба, виведеного тонким кольоровим емалем. Біля фундаментів церкви, завважили люди, що земля була темна, спалена. В цей спосіб відкрили і місце, де стояв княжий терем. Але ні од-

ного кусника дерева, ні одного предмету, що не був з каменя або металу, не передала земля майбутності. Те, що не згоріло, спалене татарами, зотліло за довгі віки безслідно. Один тільки череп велетенського тура, що оздоблював, мабуть, стіну терему, ловенький трофей галицьких лісів, заховався, надломаний і надпалений. Зате переховалися для нащадків гострі стріли, надщерблені мечі і вістря копій, наче символ тієї сили, що робить народ потужним і вічним.

Стоїмо на місці розкопів. Темніють високі вали вигорненої землі, робітники пересівають землю, вигортають кожний кусок металу, кожний камінчик, що міг би бути пам'яткою прогомонілої слави. Ось давні гроші, кусні розмальованої посуду і рештки зброї; час знищив вістря стріл і мечів, надгриз їхню лискучу колісь поверхню і покryw її зеленово-брунатною патиною віків. Ось черепи, поживоклі і потемнілі від старости, порубані і заломані у боях, черепи монгольської раси і черепи українських лицарів. Земля прийняла теж людські останки пізніших віків. Є тут кладовище з сімнадцятого століття, і тільки археолог може розпізнати, де кінчаються княжі часи, а де починаються новіши.

Золотий Тік — що його ще минулого року орали і засівали, стоїть гелер невжитком.

Господарі віддали його для наукових дослідів. Уявляються минулі віки — стоять перед очима живі картини. Ось тут Галицька церква золотими хрестами спирається в небо. Ось побіч, майоріють стіни княжчої палати. Вікна розмальовані, з круглого скла, оправленого оливом, крита галерія, що сполучує терем з церквою. І Золотий Тік. Площу облягли княжі люди з города і околиці, на підвищеннях бояри і двірські достойники. Збройні мужі у плетених дротяних бронях, у гострих залізних шоломах, з широкими мечами і ратищами, на сторожі порядку. А там — на підвищенні серед достойників, — князь Ярослав Осмомисл Шестикрилець. Гери підпер залізними полками! Широким шляхом, крізь німеньку браму в'їжджають оружники, лицарі в залізній зброї, на збройних конях, з кольоровими прапорцями. Стають по обох боках Току, готові до турніру сини боярські; очі звертають у бік князя. Готові! А там, біля Осмомисла, двірська панна, в руках велика китиця квітів, з широкою шовковою лентою. В'ється лента синьо-жовтими кольорами, і кожний з лицарів бачить її на своїх грудях. Це нагорода для звиятця. І народ, величний гомін — шумить народ — вітає ігрища. Це князь дає знак, лицарі стягнули додолу налобники, стяг-

нули коней, похилили копії. Готові до збройної кольби.

Чую своє ім'я. Археолог кличе мене до себе. Підходжу до гурту людей. Там внизу відкопують білу плиту, — обережно — вона проломана. А згодом з'являються бічні стіни кам'яної домовини. Розглядає її професор, вона повна землі, а в середині розсипані кості, з яких пограбовано прикраси. Кого ж то поховали одиноко у двірській церкві? Згадуються слова літопису. Тут, у підземеллях святині схоронили тлінні останки Ярослава Осмомисла!

Стоїмо, сповнені глибокою пошаною, ми, свідки нерозгаданих шляхів, якими провадить нас доля. Люди скинули шапки, завмерли у глибокому хвилюванні сердець, душею потонули в беззвучній молитві.

Ось це кості Ярослава Осмомисла, що їх пограбували татари сімсот літ тому, і якась побожна рука зложила їх знову в домовину та закрила від знищення серед руїн столиці. І згадується, єдині це кості княжі на цілу Західню Україну. Бо десь у минулому столітті відкрили домовину короля Романа. Що ж! Кості поховали на кладовищі, невідомо де, а срібну домовину перетопили на свічки. Це свої люди, що не розуміли ваги, яку має для народу тяглість покоління! А чужі? Все і всюди

докладали зусиль, щоб зробити з нас народ без минуштини, без майбутнього, плем'я, що не знає, звідкіля походить і куди прямує. Тому розсіяли кості Великого Богдана по степу, тому не маємо тлінних останків Мазепи, тому кості князів, знайдені в Дорогичині, викинули польські духовники з крипти і закопали в яму в невідомому місці!

Відгортають люди домовину, і ось перед нею, у стіп князя лежать останки людини. Це — молода дівчина, як виказують дослідження орхеолога — на голові у неї золотом плетена діядема!

Хто це? Настася — укохана князя? Його велика любов і великий біль? Хіба ні, бо ж Настасю спалили серед мрійних карпатських гір. Зелені струнки смереки хилилися над людським горем, а князь ломив з болю руки, безсильний перед законом і найвищим судом. Тоді, хто ж це лежить у стіп князя? Хилимося перед глибокою таємницею любови, думка блукає в давнині, але не відкрити нам того, що долею закрите навіки.

Ціла галицька, волинська і поліська земля сприйняла вістку про тлінні останки Ярослава з хвилюванням, якого досі не було. Здається, усі серця билися одним гомоном, здається, не було ні одної української людини, яка не прагнула б відвідати княжий Галич.

І почали з'їжджатися люди з усіх околиць. Їхали цілими гуртами, часто із священником на чолі, чоловіки, жінки і діти. Вмовкали розмови, коли люди ставали на місці розкопів. Проходили повагом; мовчки втирали сльози, що, здавалось, без причини звогчували вії на вид останків княжої слави. В літньому сонці білили яскравим відблиском фундаменти церкви — а там внизу темніла пограбована домовина князя з розбитою верхньою плитою.

Одного дня прибули нові гурти людей, а між ними поважна числом громада із священниками і хоругвами. Це була Волинь — збірна проща з волинських сіл і міст. Повагом стали люди довкруги Золотого Току. Повагом вислухали короткі пояснення археолога, і коли професор закінчив, вказуючи на кам'яну домовину великого князя — тоді впала Волинь на коліна — а за нею усі інші. Клякнули усі посторонні, усі робітники, клякнув археолог — і нараз стряслося літне повітря від старовинної пісні — благання до Матері Божої Почаївської:

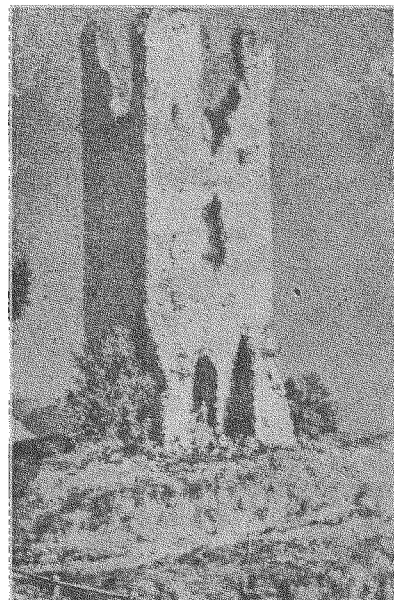
“Ой, рятуй нас, Божая Мати!...”

Вічні слова! Співали їх давні предки, коли татари добували оборонні міста і села, співали століттями, співали і тепер, над могилою могутнього князя, напередодні нового наступу зі сходу!

Господи! Чому віджила старовинна пісня так несподівано? Чому якраз тепер доля виявила велич нашого минулого, і як свідка — поставила кості Осмомисла? Чи ж тому, щоб спотужнили серця народу, щоб були готові сприйняти жакливі події, що їх принести ма-ла друга світова війна? Таємні ті сили, що з'єднують народ крізь століття, нещастя і горе, незнаній нам сенс історії, невідомі закони Божі!

Журу пряде прадавня богиня Лосна, но-чами місячними коси чеше сріблїсті, і тихо стало довкруги галицької столиці. Руїни че-кають. І Осмомисл-Шестикрилець чекає, за-хований в сутні закритих від ворожої нена-висти підземель на нових паломників і на вільну молитву-подяку Матері Богородиці.

ХОЛМСЬКИЙ СТОЛП

Ніч огортала обрій і болота холмські губилися уже в сивих імлах. Ваготливі мряки тягнулися в далях, ще тільки серед безконечної рівнини темніли в'юнкою лінією верби, що прикривали тендітним галуззям півмертву Угер-річку. Заець поскакав кудись у безціль, а втім люди скосили траву, і йому не було ні спокою, ні пристановища. Тож сильний захват вологих покосів і жаб'ячий рехкіт понісся з вітром, понісся полями ген, десь у сторону міста. Там, в далях, сивів холмський Собор. Встоїть ліхоліття, чи не встоїть?

Біля мене могутні темні куби звалищ, руїн холмського столпа. На потемнілому небі рисувалися його обриси, але бліді берізки, що засіялися високо в щілинах каменів, погасли у вітряній теміні. Тендітні берізки животіли мізерно, призначені від початку на безвхідну загибель.

Цей столп боронив вісім віків тому переправу через болота і річку Угер. Сторожив місто Холм від воєнних дійств ляхського війська.

Набожно торкаюся кам'яних брил, зціплених старовинною вапняною заправою. Одна стіна, останки двох інших. Але які могутні руїни! Які сміливі гостролуки, ковані у камені, які архітектонічні лінії вікон! Чомусь порожні і нагі вікна руїн зворушують мене найглибше. Може, вигляне крізь темний отвір постать княжого лучника і вихилить пращу, або напне тятіву лука, лучника, що чинив воєнну службу сотні років тому, а тепер за свої провини може, або за чужі гріхи, не має спокою на тому світі. Вікна старих руїн кличуть і притягають таємничим темним нутром і кам'яним, холодним обрамуванням. Вони живуть у своїй загибелі, як жили колись, перед віками, у добі величі.

Якось мала постать виступила з теміні шляху. Вона прямує м'яким кроком, мабуть, іде з міста до котрогось з тих сіл, що розсілися вздовж шляху. При цьому ж бо шляху стоїть холмська вежа, на півмилі від міста.

Слова привітання і свобідна балачка про ніщо, — відомо, чужі люди, — створюють легеньку атмосферу чогось спільного. Дідок. У нього волинський кашкет, таких других нема на цілому світі. Ця людина цілком однотонна: сиве волосся, сива полотнянка і сиві від дорожнього пилу ноги.

Говоримо, і він розглядає мене, осмале-

ного мандрами, мене і мій наплечник, що на землі.

— “Тутешній, еге ж” — каже. Глянув на темну вежу. — “Це каміння? Столп, пане, столп”. — Неохоче говорить про те, пощо його і які люди будували.

— “Бог його знає, стоїть довго, від дідів і прадідів”. — “А все ж?” — “Та ні, пам'ять коротка, що ж, розповідали старі люди, що москалі забирали камінь на праву шляхів; знищили столп гірше, як колись татари. Але забулося, давнина”.

І холмська людина, ніби от так собі, приглядається мені. Ні цікаво, ні байдуже, не розгадаєш думок. Спокій княжить в його очах, і в цілій його дрібній постаті, що таким же самим рівномірним кроком віддалюється в глиб ночі. Це не той байдужий усьому спокій, це не спокій ситої людини, ані теж не той, що виростає із безнадійности, коли уже все пропало, і нічого не вдієш. Це спокій, нагружений динамізмом і мудрістю раси, яка усі злободенні події сприймає як момент і живе, одночасно в минулому і в майбутньому. А втім, хто сягнув умом у цю глибину існування, де твориться вдача народу і його доля?

— “Столп, пане, столп”. Ось і все. Бо часи були такі, волинські і холмські церкви горіли, народ не знав завтрашнього дня, митро-

полит Денис і далі з тупою впертістю обстоював, що Волинь і Холмщина, це “руські люди”. У Львові крики обуреного народу зловіщим відгомоном терзали душі лиходіїв, а Велетень духа города Льва і галицької землі, промовив у ті несамовиті дні: “Глядіть на душі тих, що моляться, а не на святині, в яких моляться”.

Такий то був час. В повітрі нависала незрозгадність майбутнього, і Волинь і Холм принишкли. Люди застигли в чеканні, мовчали, сповнені досвідом століть. Небо потемніло, і захисту ніхто не бачив. Біла комета висіла в просторах, ночами неслися гомони варварських валок, багряніли заграви з-поза посохлих дерев. На забутих могилах хтось повстромлював осикові коли. Нічні птахи замовкли — кінець світу!

Але Волинь і Холмщина мовчали. Вперті, задумані, повні минулим землі. Питоменна притаманність аристократії духа, оця відданість минулому, оце світосприймання, що зв'язує сьогочасну людину у вірному з'єднанні з долею прадідів!

В очах холмських людей відбиваються глибини давніх поколінь. Людсьми шмагає лиха доля, віками вросла ця чудесна земля у лихоліття — а все такі люди осталися ті самі, незмінні і незламні. Стоїть Холмщина серед

хуртовин, стоять і ці останки княжого столпа. І встоять.

Камінь під рукою покритися вологістю, ослиз. Темною синню залилося небо, зоряний намет потемнів невидними звалами хмар, і вітер свистав нагло по гостролуких вікнах. Несамовита вежа бовваніла у небо. Вологість загула в повітрі, і в грудях не ставало віддиху.

У таку ніч зорити в даль! Берегти Землю княжу!

“Стоїть же столп поприще от города камен” — згадав літопис холмську вежу. Були вежі княжі у Бересті, Чорторійську, Дорогичині, Камінці на Берестейщині, є ще останки другої, холмської; біля цієї останньої в місті Столпю жили люди: сідельники, золотники, сніцарі і сагайдачники, що свій товар готували для князя, для цілої землі української, і на вивіз у землі ляхську, литовську і пруську.

“Князь созда столп камен висотою 17 локоть подобен удивленію всім зрячих нань”. Це про камінецьку вежу.

“Стоїть же столп, а на нім орел камен...” Це про другу, холмську, біля Столпя.

Так боронили землю наші предки за Романа Мстиславича, батька Данила — короля. Розривали повітря гомони геройських фанфар, у стрільницях стояли збройні. Спокійно жив

народ, сів пшеницю, як від віків його предки. Тільки не надовго хвилювали ритм часу ляхські загони. Скоро поверталось все до посвяченої звичаєм праці. І так понині: бо Холм непокірний, Холм думу свою снує, місто вічне і невгнуте.

Із могутніх укріплень княжої землі осталися нині тільки руїни столпів і пошарпані, пощерблені мури. Але саме тому діють ці останки могутніше і глибше на українську душу. Кожний камінь, положений руками прадідів, є святинею нашої минувшини. І хай би тільки один камінь! Це так діють на нас теж надщерблені віками і обламані рештки античних скульптур — геніяльних творів людського духа.

Важка вологість насунула з болот, і місяць вплив з-поза хмар. Несамовите біле світло, без виразу і без тіней залило землю. Страшне світло прапочатків. Так виглядала, мабуть, земля в перших початках свого розвою, коли тільки лінійні гади і драпіжні праптахи могли жити у задушливій вологості, у вбивчій гарячій давніх геологічних епох планети.

Столп губився в мряці, низько шибали безшумним полетом лилики, що вилітали з щілин вежі. Запищала сова — і понеслася в ніч. В столпі гніздяться нині сови...

Здавалось, гомонять якісь таємничі кроки збройних предків, і простір наповняється га-

мором давно забутих галябардників. Снувалися якісь тіні довкруги вежі, повісма їмлі тяглися у невидне, вікна вглитали вологість темними нутрами.

Стоп стоїть могутній і спокійний, стоїть у шерегах віків, у тривожних подихах нерозгаданої долі.

Сторожить...

КРАЇНА БОЛОТ І ЛІСІВ

Полісся! Ця таємнича країна притягає до себе якоюсь містичною силою, зродженою десь у глибинах підсвідомости української людини. Час стоїть там нерухомо, як поліські води, минуле й майбутнє, вчора, нині, завтра — не дивна єдність без означених границь, наче в добі прадавніх, передісторичних легенд. Події проходять у дивному розрідженні, і формування поліської людини таке повільне, як самої природи. Ритм планет це тільки засіб рахування часу. Це тільки пори року, повня і молодик, день і ніч. Людина живе в простій, глибокій гармонії з природою, що вирішує цілком її долю і зміст її існування. Тут діють і абсолютно потверджуються філософічні навчання Сквороди.

Від віків стоять поліські люди поза подіями цього світу. Вони родяться й вмирають у глухих, розмоклих селах, вони будують хати і виплітають сіті, творять своєрідне мистецтво, все те незмінно впродовж довгих генерацій. Полісся не має міст, які творили б історію і його долю. Не має тих міст, що надають ритм

життю, творять нові епохи і нові ідеї, вибухають революціями і на руїнах старого, десятиками років втискають нове життя, в нові умови. Полісся не брало участі у величних подіях історії, його не заторкнули ні мандрівки передісторичних племен, ні історичні удари степів. І тому Полісся зберігає найбільшу цінність народу, незмінну тяглість поколінь. Ця забута країна заховала в незайманій чистоті прикмети племені, може, ще з часів, коли ледве творився український народ. Мабуть, оце тавро прапочатку давніх предків так глибоко зворушує душу і так настирливо вимагає пізнати цей край, цих людей і їхню природу. Бо поліські води повільні, але все таки пливуть в українські ріки і в українське море.

— А підете панойку, туди прямо, гета дорога сама заведе!

— Але чи далеко? — питаю.

— Та ні, серед гетих дерев, що їх ледь видно.

Дідок у личаних постолах сидів при дозорі, щось нишпорив у торбі, а ходаки й онучі були мокрі. Це була “ниділя”, і “людойки” йшли до села.

— Гей, панойку, то ви так нигами від села до села? Кто бачив таке? — Дівчата сміхотливо й скося приглядалися до моєї мандрівної постаті. Вони тихо і легко ступають дорогою,

усі в постолах, усі кольорові тендітними вишивками й цікаві на чужу людину. А село ніяк не наближалось. Едалені так само майоріли дерева, вкриті якоюсь сивизною мряки, хоч день був літній і соняшний. Пів обрію було в деревах. Далекі поліські ліси потопали в сірому повітрі і дрижали в спеці. Дорога йшла серед багон. Один крок у бік, і людина потопала в дряговинні. Нескінченна ця рівнина болот, де тільки бувала людина може знайти круті стежки твердішої землі, поміж високою соковитою травою, кущами лози і шуварів, та болотяних незглибних вікон.

Люди цієї країни рідко бувають у містах.

— Далекий світ, а людьом гирке життя! Бував тільки в Кобрині і то два рази всего, та й скоро вертався до хати.

Бо хата для поліської людини — це її життя і її мета. Хата для неї — все.

Дивним здається таке життя. Але Полісся мріє у своїх старих піснях про далеку Україну і ще далі згадує козаків і татар. У незайманому спокої Полісся заховало старі часи, може, часи поліських князів, може, Війська Запорізького, хто його знає. Не багато дослідників відвідувало цю закутину української землі.

Чужинці все приносили лихо з собою, і тому чужих там не люблять. Поліщук довго дивиться на незнайому людину з-поза прищу-

лених білих вій, довго знехотя випитує, важко і звільна відкриває своє серце. А те серце вразливе, як у кожної людини, що живе серед природи, і, коли треба, таке жорстоке, як сама природа.

Лірник сидів на майдані серед села, а в його шапці блищало кілька витертих мідяків. Крутив рукою стару ліру, бриніли плаксиві мелодії, і старечий голос приспівував пісню про козацькі часи. Чи знає що про Кричевського? Ні, не знає, тільки геті думи вивчив від іншого діда.

— Ой пішлю зозуленьку в Україноньку — приспівує лірник, а побіч нього босі діти з конопляними голівками дивляться на мене великими дитячими очима.

А я думав про те, як триста років тому поліський голк Голоти підривав польські сили, громив згони шляхти, палив двори і замки Волині. Тоді гетьман Хмельницький скликував воєнну раду до Гонстантинова. Часи були певні, бо з'єднане польське військо гучно тягло в Україну, а сили гетьмана були ще нерівня польським. З далекої Литви йшов на поміч полякам князь Радивил, вступив саме на поліську землю, вогнем і мечем нищив країну. Тож рішено здержати князя на окраїнах вітчизни, не дати йому змоги посилити військо польського короля.

Старого полковника Михайла Кричевського, лицаря славетного і мужа бойового, наділив Хмельницький правами наказного гетьмана і поставив на прою литовському князеві. Кричевський, сам з Полісся, знав цю країну болот і лісів, тож рушив негайно з комонним київським полком Подобайла в рідні сторони. В Чорнобилі пристали до нього поліські полки, з братом вбитого полковника Голоти, з Михайлом Панкевичем, з сотником Невмерецьким, а згодом полки Головацького, Топиги, Гладкого, усе тверді поліські люди. Полковник Гладкий добув Пинське, але згинув у боях за місто. Коли опісля Радивил, обложив великими силами місто і зажадав видачі козаків, воно відповіло: Волимо самі погибати, ніж видати їх!

Радивил добув Пинське, спалив його і вирізав населення. Те саме зробив у Мозирі, але далі не пішов. Йому заступив дорогу наказний гетьман Михайло Кричевський.

До козацького війська зголосилося стільки людей, що Кричевський не міг більше прийняти. У старих писаннях, в літописі тих днів, стоять такі слова, записані очевидцем:

“І бігли до Хмеля з запалих нужденних осель, так, ніби на лови медвежі, в оцепи і рогатини збройні, сермежні мешканці пуші поліської”.

Під Лоевом стрінулися обидва війська. Бій

був жорстокий. Втрати з обох сторін величезні. Від атак важкої кінноти козаки обгородилися валами кінських і людських трупів. Під вечір Кричевського поранили з гаківниці в голову. Під охороною ночі, козаки взяли раненого полковника, щоб примістити його в таборі. Але Кричевський наказав залишити його на найвищому оборонному валі, а війську непомітно уступити лісами і поспішним походом злучитися з Хмельницьким. Бо наказний гетьман пізнав дві речі. Перше, що князь Радивил не зможе уже рушити на поміч полякам. І друге, що йому, Кричевському, почислені години життя. Козаки залишили свого вождя на побоєвищі, а з ним теж важко раненого уродженця Полісся сотника Хотольського, невідлучного друга Кричевського.

Цілу ніч пролежав наказний гетьман із своїм сотником на полі бою. Ніхто не знає, що думав в своїх останніх годинах, які думи проходили в його голові, коли востаннє глядів на поліську землю, освітлену сяйвом місячної ночі. Цю землю, що горами загиблих засвідчила своє ставлення до вимріяної Українкої.

Рано поляки знайшли Кричевського і принесли в табір Радивиля. Там Кричевський мовчав, а в гарячці жалів великих втрат. Коли прийшов до свідомості і пізнав, що попав в неволю, розбив собі голову об залізне ліжко.

“Помер — писав Радивил в реляції до короля — не чинів бунтівничих жалючі, але над втратою війська болючі”.

Радивил не міг допомогти королеві. Полісся виконало наказ Великого Богдана і так причинилося до закріплення української революції під Збаржем і Зборовом.

Це фрагмент історії Полісся з перед триста років. Чи знають Полішуки про Хмельницького, Мазепу, про сімнадцятий і вісімнадцятий рік? Такі питання ставить той, хто не знає Полісся. Воно не скаже нічого словами. Воно говорить серцем. Хто розуміє цю мову, той має відповідь на ці питання.

Під скісне проміння заходу сонця жовтіють плинним золотом плеса вод. Над ними зноситься серпанок тендітної сиво-золотої мряки. Нечутно пересуваються розливами вод поліські човни з закинутими неводами, обережно, щоб не заплутати сіті в шуварах і в безкраїх підводних рослинах.

В човні огортає людину глибокий спокій. Світ ритму і боротьби, далекі міста у невтомному русі і пожадливих стремліннях осталися десь тільки далеким спомином чогось чужого, що, може, існує, а, може, ні, чогось незрозумілого, що безцільно товчеться у вирі вічних змін і поступу.

З близьких шуварів зривається невелике

стадо диких качок. Важким летом прошуміли ці темносірі птахи попри човен і потонули у струнких гонах зеленого віття. Ні один пошум вітру не ворушить поліської тиші. Тільки ледь-ледь чується тонкий спів комах, бриніння мільйонів дрібненьких тваринок, і час від часу тільки один таємничий плескіт води, відгомін життя серед моря зеленого очерету і листяних голів підводних рослин.

Колись, перед війною, започаткували молоді хлопці-пластуни зі Львова далекі прогулянки на Полісся. Горіли пізнанням країни, що крилася за сокальським кордоном, в болотах і лісах. Пливли човнами до своїх, мали те саме глибоко-підсвідоме відчуття, що його має у своїй природі поліська людина — чітко відчували: свій — чужий.

Гребли пластуни річками, рисували веслами спокійні води, пливли очеретами в тиші мрячних поранків і золотавих вечорів. Ночували де попало. В селах і серед природи.

— Ви з Галіції? — А пластуни розповідали при ватрі чудні свої мрії і свою молодечу дійсність. А поліські люди казали: Ми ті самі, що ви з Галіції і що ті з-над Дніпра.

При прощанні кидали останнє слово:

— А газети нашої у вас нема? Бо в тих часах Польща не допускала українського друкованого слова на Полісся. Згодом звикли, що

човнами здалеку плывуть свої. Тож лунали взаємні привіти з берегів на воду і з води на берег.

— Маєте “Новий Час”?

Пластуни мали. Вони забезпечувалися на дорогу всяким кінечним мандрівним добром, але на Полісся брали ще важливіше — слово.

Україна цілими віками забувала Полісся, керуючи усі свої сили на впорядкування життєвих проблем степу і Чорного Моря. Але Полісся не забувало своєї вимріяної вітчизни. Залишене саме собі, озброїлося панцерем органічних сил, виростило із праінстинктів вільної людини. Відпорністю і витривалістю Полісся переборолло усі історичні наступи. Ця міць і природній гарт — це скеля, на якій можна будувати. Це джерело сил для вайбутнього.

Підсвідоме відчуття, що свій — це той з Галіції і той з над Дніпра, примушує подумати над вічними вартостями душі, розглянути ці підсвідомі сили, що донині зуміли задержати спільні містичні дії Різдва, спільні радісні ночі свята весни, ті самі пісні прадідів і ту саму глибоку хліборобську культуру. Чи не вона саме, ця культура, що стояла в Україні на незрівняній висоті в добу Трипілля, і в час, коли Європа була ще довго землею, дарованою богами мандрівним племенам, є якраз джерелом внутрішньої сили українства? Питання для

нас нерозгадане — а все ж, чи не шукати нам розв'язки у ірраціональних потугах, захованих в духовості української людини.

Серце поліщука виявило свої цінності в недавній час, коли українські партизани другої світової війни найшли в Поліссі найкращого союзника. В його людях і в його природі. Оселі і міста забезпечилися бункрами, засіками і людьми нової генерації, що знову готові були покласти життя за вітчизну. Там розгорнула свої крила Українська Повстанська Армія, як триста років тому поліські повстанчі полки Хмеля і Кричевського. І з поліської землі, наче птахи у вирій, вилітали орли української нації ген на Волинь, у далекі Карпати і глибоко в Європу, в рейдуючих загонах УПА.

Природа Полісся залишилася такою, як була сотні років. Тільки постріли автоматів сколихують повітрям — коли ворожі відділи увійдуть в недоступні простори. Тоді зриваються з очеретів зграї качок, але сідають згодом, заспокоєні, на нерухомі води багон. А Полісся мовчить, таке спокійне і замислене, як завжди впродовж віків, як за часів недосяжного бога Перуна, за християнських князів країни і за наказного гетьмана Михайла Кричевського.

БІЛА ГОРА

В першій половині минулого століття український народ знаходився в жалюгідних умовах, у безрадному й безнадійному положенні. Те, що діялося в Європі, було йому незнане й чуже. Світові події не давали, здавалось, ні полекші, ні не було від них ніякої надії. А тим часом загинувла стара Європа; минулися галантні двірські розмови, замріяний стиль життя, кольорові фраки і напудрені перуки. Наполеон будував французьку імперію і тим захитав рівновагу, на якій спирався досі політичний світ. Але імператор Франції програв свою гру, а "святий альянс" — союз народів, що воювали проти Франції, зискав нового союзника, Москву, що мав теж вирішувати європейські справи.

Давнє життя не вернулося, ідея імперії зникла, і на місце попередніх звичаїв, життєвих форм і ідей лягла важко порожнеча. Втратили своє значення вікові роди, позникали золоті щити на рококових каретах, а ритм життя перенісся до домів міщан і в сільські хати. Згодом назріла нова думка — ідея свободи народам. Ідея, з якою Наполеон ішов вперед

і в її імені поневолював чужі народи. Мабуть, тільки глибокий політичний розум французів вчинив те, що досі не поставили пам'ятника своєму імператорові.

В умах нового покоління ідея свободи поширилася шляхом нескінченних дискусій, палкого обміну думок і ідейности тих, що вірили у її всемогутність. Але для Москви ці ідеї були вбивчі. Тож вона покинула європейські проблеми і за мурами Кремлю кувала нову зброю на загладу підкорених народів.

Не всім дано бути героями, не всі вміють стати реформаторами. Велика більшість людей бажає спокою, а по великих завірюхах — мирного, тихого життя. І люди почали захоплюватися романтизмом, любитися в настроях, в тендітних рожевих і голубих кольорах. Щоб тільки не думати, щоби тільки не мусити наново відповідати за майбутність нащадків.

А все ж знайшлися такі, що вміли кохати відважне життя і мали сміливий погляд у майбутнє. Їх не зворушував уже тонкий Моцарт, вони любовалися буревійними тонами Бетговена. На прю з замріяним міщанським стилем з'являються сміливі суворі лінії класичної архітектури, симбіоз італійського ренесансу з античними первнями. Байрон дивує світ своїми творами і своїм життям, Шопенгавер круто по-

вертає напрям філософічних наук. Теорії біології й економії опанували уми більше, ніж питання віри. Природничі науки відкрили нові обрії — і на чоло усього поставили віру в поступ. Це була утопія, що не перетривала одного століття і в наших часах мізерно загинула.

В народів, де царить Москва, усе те пусті звуки. В Україні пам'ятають ще Лукасевича і товаришів, що бажали визволити батьківщину; Котляревський засідає на нарадах тайної масонської ложі, і всім здається, що тільки наука і мистецтво принесуть поступ, а з тим свободніше, краще життя.

Зате в Галичині духовим і культурним центром було майже в цілості духовенство. Воно задержувало конвенціональну патріархальність, давні звичаї і старі традиції, і нові гасла біології і природничих наук не мали туди доступу. Згідно зі звичаями лідів жили опі представники української духовости, і щоденні звичаї не відбігали від зразків, залишених предками. Освячені звичаями форми відбивалися в товариському житті, у взаєминах сусідів, у святочних соборчиках, у стилі виховування доньок. Сотні років осталися незмінними форми такого явища, як обов'язкові свідчення — що їх пам'ятає ще добре наше старше покоління. Молодий вчитель, або адвокатський кон-

ципієнт, обов'язково в чорному вбранні і високому твердому ковнірці, падав на коліна перед укоханою Марусею або Меланією, Петронелею, чи Олею і виголошував любовну промову, що змістом не відрізнялася від таких же промов його батьків, дідів і прадідів. Освідчення відбувалися обов'язково в пополудневій візитовій годині, і не в садку, не на проході, ані віч-на-віч вічного приятеля закоханих, срібного місяця, а в кімнаті парохіяльного дому. де стояла темночервона плюшова канапа, тикав годинник з тягарцями, у вазонках стояли олеандри, а крізь вікно заглядали рожеві голівки городових мальв. На дверях і вікнах висіли темні завіси, тож в кімнаті було небагато світла. Коли парохія була багата, тоді чверть кімнати займав клявікорд, предтеча фортепіано, бо хоч у світі Бетговен грав уже на піано. але в нашому краю Галичини і Льодомерії новий інструмент ще не був відомий.

Промову, що рішала дальшу долю вчителя чи правника, він вивчав довго перед тим і в святочній хвилині повторював її зворушенням грімким голосом. Половина її пропала десь у його пам'яті — але і те, що зосталося, було добре; очевидно, родичі, отець парох і їмость, не прогавили ні слова з неї, заховавшись тихо, наче приходські миші, в другій кімнаті.

Тож коли усе пройшло в порядку, молодий залишався на ніч — (дорога до міста далека), і ціла родина проводила вечір у спільних мріях про майбутнє. Не випадало молодому питати про придане. Але мати нібито так собі згадала про подушки і вишивані скатерті, а отець парох про свої ошадності, зложені в ц. к. тобто цісарсько-королівському крайовому банкові.

Згодом, в той час, коли на селі інша Маруся колупала піч, Меланія чи Оля сідала до клявікорду і грала патріотичну пісню, яку усі хором приспівували:

Разом руки си подаймо

І, як братя, ся любім,

Одні других спомагаймо...

Тоді розмова переходила на тему, що усіх боліла: як врятувати русинів від загибелі. Але відповіді ніхто не міг дати. Говорили по-польськи, бо так звикли і так могли краще виявити свої думки. Але любили свій край і свій народ і жили разом, у спільних радостях і спільній журі; не так, як ми сьогодні: не одні з другими, а якось так — одні побіч других. Говорили по-польськи, бо шкіль українських було мало, а втім у місті ніхто і не відважився б говорити своєю мовою. Воно було чуже, польське; українські давні роди перейшли в чужий табір, церковні братства були без зна-

чення, і не було нікого, хто б зумів протиставитися тискові ворожих сил. Русин був понижений, русин був все дурний, темний, хитрий і небезпечний.

В таких умовах зростав молодий вихованець духовної семінарії у Львові, Маркіян Шашкевич. У самотніх годинах родиться в нього ідея піднести народ до повної свідомості людини, дати йому обличчя народу, що гордиться своїми цінностями, звільнити від пониження і неволі. Шашкевич найшов ще двох однопумців: Голованького і Вагилевича. Вони заклали т. зв. Руську Трійцю і у палких дискусіях вирішили видати першу книжку народною мовою. Не старослов'янською, як досі — а мовою народу, мовою, якої вжив Котляревський і якої вживали українські вчені, списуючи козацькі думи і народні пісні.

Цю першу книжку — конфіскує австрійська влада — в дійсності цензор-українець, професор богослов'я Бенедикт Левинський. “Зоря” — так назвав Шашкевич свою книжку — небезпечна державі. Але не не спиняє молодого питомця у його змаганнях. 1837 р. видає її в столиці Мадярщини Будапешті ще раз з малими змінами і під назвою “Русалка Дністровая”.

Писав цю книжку Шашкевич, поет і мрійник у селі Підлиссю, де народився і де роздумував над долею свого народу. Біля села сто-

їть горб, Біла Гора, а там старезні дуби, що пам'ятають ще часи Хмельницького. Про митрушину, про те, що було,

Там ти скаже дуб старенький,
І перший і другий . . .

писав Шашкевич; підшепнули вони і йому у літніх пошуках слова, колись широко відомі в галицькій Україні:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас любила.
Чому ж мова ей не мила?
Чом ся не встидати маєм,
Чом чужую полюбаєм?

Дивним здається нам нині правопис Шашкевича. Але що міг зробити він, що перший почав іти шляхом народньої мови, що не мав ні граматичних книг, ні правописних правил. Тож — радить Шашкевич — тим, що хотіли б його наслідувати: пиши, як чуєш, читай, як бачиш!

Але тих, що хотіли б іти за ним, тоді ще не було. “Русалку” сконфіскували знову, тільки яких сто книжок розійшлося по людях. — “Ти не неволі син” — писав поет — і ці його слова лягли вічними карбами в серцях народу. Сто книжечок розбурхало українське життя. Сто книжечок запліднило українські душі і змінило галицьку людину.

Руська Трійця не проіснувала довго. Ваги-

левич став на позиціях польської культури, а Головацький створив рух так званих старорусинів-москофілів, що шукали скріплення для народу в Московії. Помилкова конструкція думки. Творці москофільства не добавили того, що Москва нездібна ні створити нову культуру, ні дати іншу, кращу. Не завважили, що Москві бракує моралі і людяности. Нав'язували до абсурду і загинули.

Минали роки і десятиліття. За той час Україна стала світовою проблемою; українська людина не ховається уже від подій, навпаки, вона бере в них участь, вона їх викликає. Є всюди — і всюди діє. Незнане досі ім'я українців, дістає наново давнього забарвлення, яке влучно з'ясував Вольтер:

“Україна завжди прагне до свободи!”

Минули 1917 і 18 роки, роки Революції і Державности. В нових незavidних умовах під Польщею українці відбувають паломництва на Білу Гору і на могилу Шашкевича у Львові. Хто не пам'ятає муравлиної праці дра. Ваня, що опікувався Білою Горою і організував викуп гори в українські руки.

1944 р. Біла Гора стає тереном боїв Української Дивізії в обороні Львова проти большевицької Московщини. Наче в пророчому надхненні, десять років скорше, еп. Іван Бучко відправляє на Білій Горі панахиду за твор-

ця відродженої української книжки і за невідомого українського вояка. А десять років пізніше, саме коли минуло сто років від смерти Шашкевича, покрили Білу Гору могилки вояків Української Дивізії. Горб із столітніми дубами і зеленим віттям новопосаджених деревець символізує нині більше, як перший почин відродження української культури західної землі. Ласкава історія дозволила на ще один пам'ятник змагань, на пам'ятник вітальної сили збройного спротиву відеічному ворогові, Москві. Біла Гора нині символ духа і крові, найкращий пам'ятник майбутнім поколінням.

Майбутні події кидали уже свої тіні наперед, коли 1944 р. Українська Дивізія стала на оборону Львова, під Бродами. Збігом історичних подій дивізію оточили кількаразово сильніші большевицькі з'єднання. Оборона Олеська, останньої точки опору, виявилася надалі недоцільною і неможливою. Рішено прорватися з оточення крізь кілька перстенів змасованих московських військ і через Княже і Почапи, перебитися на Золочів і далі на південь.

Горять села. Низько літають московські літаки, закидають бомбами військо, сіють бортовими скорострілами. Шляхами з усіх сторін, чикочуються танки і вогнем з гармат заси-

пають наші відділи. Дивізія проривається. Дні й ночі без сну й їжі. Скачуть набої скорострілів, горять московські танки, чергуються наступ і відбій. Куди проходить дивізія, залишає за собою поля трупів, знищену важку зброю ворога, спалену землю. І одного дня котрийсь з відділів проходить Білою Горою. Ще один прорив, останній. Тисячі гранат і бомб покривають землю. Повітря рветься від гуку, відлами стрілен обривають галуззя старих дубів. Хиляться до землі вояки. На вічний спочинок. Але десятки інших пробиваються і з Білої Гори сходять на вільний шлях, на південь.

Олесько, Княже, Почапи і Біла Гора — етапи історичної події. І коли здаля уже дивилися на пройдений шлях, зрошений кров'ю друзів, зір спинився на верховіттях дубів Білої Гори, що темніли над багряним небосхилом.

Там ти скаже дуб старенький
І перший і другий...

Скаже молодому поколінню про Шашкевича і про бої Української Дивізії, про Того, що своїм духом поклав підвалини під віднову нації, і про Тих, що чесно несли свою зброю. Їхнє життя вимагало величної тверді супроти себе самого. Не було їм дано ділитися славою. Їхнім призначенням стала небезпека, труди і данина життя батьківщині.

Може, молодші від нас, а може, ще й ми, зложимо поклін Білій Горі, осяяній духом Шашкевича і скропленій кров'ю тих, що їхні кості лежать у незазначених могилах.

Мандрівнику! Піді сповісти нашу Батьківщину, що виконуючи її заповіді — тут полягли ми.

УКРАЇНЬСЬКА ВОЯЦЬКА ПІСНЯ

Цього року минає 35 літ від часу, коли після вікової перерви, на полях війни і світових пожарів, з'явилися перші незнані воєнним потугам формації. Сірі, зімкнені ряди, сірі однострої, на шапках вояцьких синьо-жовта кокарда, а в очах сяйво надземної мрії. Це Українські Січові Стрільці, УСуСуси, після перерви у двісті років перше українське військо, яке боролось і гинуло за свою вітчизну, за свою мрію, за свою майбутність.

На протязі двохсот років українець у війську це був "поцтивий Русин", це був "тиролець сходу", це був солдат малоросійських полків, але це не був український вояк. Втиснений у чужий однострій, гинув за чужу справу, віддавав життя за ще більше закріпачення свого народу. Гинув за велику Росію, за цесаря і Австро-Угорщину, за всіх сусідів, але сам був ніщо, зняряддя чужих цілей, невідомий вояк. Як влучно, під впливом нового подиху першого світового пожару, писав Степан Чарнецький, богеміст і поет західньої України:

Іване без роду, Іване без долі,
Куди не ходив ти, чого не видав,

У спеку, у стужу, у лісі і в полі,
Ти гинув, а славу сусід добрий взяв.
Подільські берези й покутські тополи
Шумлять все по тобі, що марно ти впав,
Іване без роду, Іване без долі,
Ти гинув, а славу сусід добрий взяв.
Твій Батько на гилі повис в літню днину,
Ти гинув інакше. Für Kaiser und Land.
Та всім вам однаку дали домовину
Й печаттю вам символ: Name unbekannt.

Двісті років українець був цим незнаним вояком, а двісті років — довгий час. Аж ось 1914 рік. Здавалось, нова війна, але знову, як досі, невідомі могили критимуть у собі кості невідомих вояків, могили, розкидані по розлогих краях, від сніжних піль Фінляндії, по нагі скелі південних Альп. І ще гинули Івани без роду, ще кривавилися за чужу справу Івани без долі, але — що це? Що це за вояки сірі, що в їхніх очах велич духа, що в них чола осяяні сяйвом пречудної мрії, що їхні прапори — блакить неба і золото дажбожого сонця?! Українські Січові Стрільці. Вглибімся за пошаною у ті прогомонілі три десятиліття, згадаймо ті сірі молодечі постаті, що в літньому сонці 14-го року переступили Рубікон, мрію замінили на дійсність, з усміхом і співом йшли в кривавий танок; гинули — перший раз після двохсот років — за свій рідний народ!

Знаємо їх, тих Стрільців Січових, знає їх

кожне село від верхів'я Карпат, до широких піль Перекопу. Цілий народ український знає їхні мазепинки, завітчані червоною калиною і їхні пісні, бо як же не знати їх і не любити, коли вони, перший раз від давен-давна співали:

“А ми нашу славу Україну
гей, гей розвеселимо!”

І розвеселили її, цю вимріяну Україну, своїми боями і своїми піснями. Вичарували з сірої давнини ледь-ледь видимі постаті давнього українського війська, що жило ще тільки в романтичній уяві з булавами, жупанами і з піснею, похідною піснею.

Всміхаються тіні давніх хмельничан, забутих компанійців Великого Мазепи, радіє дух Дорошенка, коли луною несеться спогад про його тютюн і люльку! Бо якже ж інакше, коли УСуси викликали ці тіні своїх славних прадідів і коли переливається каскадами понад полями і лісами давня пісня воїнів Хмеля:

“Гей, не дивуйтесь, добрії люди,
Що на Україні постало”.

Заслухалась земля українська: це щось нове, — вояцька пісня! Це щось свіже, щось могутнє, що серце в грудях розпирає, що тугу розбурхує до чогось незнаного, величного. Стрільці йдуть, а в їхніх рядах молодь усіх областей. Молодий емігрант з Великої України, гуцул з Карпат і студент княжого Львова

йдуть один побіч одного, а шляхами лунає:

“Машерують добровольці у кривавий тан”.

Коли настав час відпочинку, а серце рветься до дівчини, тоді:

“Гей, там у Вільхівці, там дівчина живе”.

А знову, коли побідні бої змінила доля на важкі удари, коли під натиском західного ворога УСуси відступають за Збруч:

“Ой тай зажурились Стрільці Січовії,
Як Збруч-річку проходили”.

Залишили за собою верхів'я рідних гір і стали проти відвічного ворога на безмежних рівнинах великої батьківщини. А там, з революцією, наче за подумом чародійної сили, постали полки і полки, добровільчі відділи, партизанські загони, самостійне отамання. У завірюсі, в хаосі революції, творилася молода держава. На сторожі її Бог поставив військо. І знову залунали пісні давніх предків, лицарів збройних минулих століть, пісні, здавалось, поховані навіки Москвою, пісні славного Війська Низового, карних панцерних сотень Хмельницького і дум його правої руки — черні. Згадалися у пісні Байда і турецька неволя, Сагайдачний і Дорошенко, Мазепа і Полуботок.

А коли могили покрили край, коли чорне вороння крякало у пирі над руїнами, коли ворог скував залізом народ і темінню неволі вкрив вітчизну, тоді пісня УСусів, Галицької Армії і військ Народної Республіки гомо-

ніла тихо, брєніла бандурою, згадувала велич-ні дні весни і настирливо шепотїла: не забувай-те! Готуйтеся! Не дайте завмерти пісні, рідній вояцькій пісні!

І враз, розоралося небо громами нового буревію. 1938 рік — Карпатська Україна. Що це? Коли то гомонїли кроки Стрїльчиків? 25 років тому? Чверть столїття! Великий довгий час для однієї людини. 1939 рік. Це прийшов новий виклик долї. Двигнулися зігненї плечї давніх бїйцїв, і ось їдуть новї ряди... сїрі від-діли в шоломах, мовчазні, зімкнутї, тїльки очї... ці очї! Чи не той самий вогонь у них, що горїв колись в очах УСуСусїв? І залунало:

“А ми тую червону калину підїйmemo!”

Пїшли на схїд. А спереду командир їхнїй, вождь Української Повстанської Армії, генерал Чупринка.

Знову затїхло. Чужї імперїалїзми здуши-ли пісню. Але не на довго. І не всюди. Бо ось лїси переховують людей збройних, нащадкїв гайдамакїв, Гонти і Залїзняка, Кричевського, рейдуючого полководця хмельничан, перехо-вують нове українське вїйсько — повстанцїв. А у Львовї маршують вулицями стрункї ряди першої Української Дивїзїї. Їдуть сотнї за сот-нями, відділи за відділами, їдуть сивї УСуСуси, старшини і стрїльцї визвольних змагань, а з ними тї, що вийшли з лїсу, по наказу придїле-

нї до дивїзїї. І вулицями, як колись, чверть столїття тому, гомонить давня пісня воїні Хмеля:

“Гей, не дивуйтеся добрїї люди”.

І свїжа, повна надїй, усусївська червона калина.

Залягли у боях УПА, Дивїзія, Українське Визвольне Вїйсько. Аж до останнього стрїлу.

А нинї? Десь, укритї глибоко в лїсах, у вечїрних годинах, коли ворог не близько і во-яцька доля дозволяє спочити, співають вояки визвольної УПА вїчні пісні українського вїй-ська. Співають ще новї пісні, свої повстанцї, оспївають у них свої труди, своє щастя і лю-бов, і ці пісні, як усї дотеперїшнї, перейдуть в майбутне.

Яка сила є в цїй вояцькій пісні? Що ж за витвір глибин душі вояцької? Цїєї людини, що кидає усе: родину, друзїв, майно, що за-лишає без жалю достатки і вигоди, що кладе життя за вїтчизну? Їйого пісня, це символ бать-ківщина і героя, що для батьківщини гине. Во-на то, ця людина — вояк, виявляє піснею свої щоденнї труди і терпїння, свої мрїї, небезпе-ки вояцького життя і таку просту вояцьку смерть.

Смерть? Нема смерти в пісні! Там вояк вїчний! В пісні нема рїзниці мїж життям і смер-тю. Чи не живуть в наших серцях і досї УСу-

Суси, чи не є вони між нами, хоч не знаємо їх кожного зосібна, як не знаємо козаків Хмельницького і Мазепи. Ми переживаємо спільно ще раз і ще раз те, що вони пережили 25 літ, двісті і триста років тому. У пісні живемо однією спільною душею з нинішніми героями лісів, і з тими, що відійшли у вічність, з тими, що боролися в українській Дивізії і в рядах Українського Визвольного Війська, і з тими, що завтра життя віддаватимуть за Україну. Знаємо їхні хвилювання, знаємо їх, як рідних братів, бо вічними є скорби людської душі у вияві найвищої жертви для спільної ідеї. Чи не найглибші зворушення цілої людської душі могли створити такий могутній заклик на службу народові:

“На прю до смерти, до загину,

Нема вже виходу, нема,

І як хто знає на крок одлине

Хай буде проклятий всіма!”

Вічна ти, українська вояцька пісню! Співали тебе найкращі сини України, співатимуть і тоді, коли в столиці вільної держави, загомонять Софійські дзвони і залопочуть на вітрі прапори вільного народу. І тоді понесуться понад поля, ліси і гори, могутні слова щасливої пісні давніх предків:

“Гей, не дивуйтеся, добрії люди,

Що на Україні повстало”.

ДІТИ ЛЬВІВСЬКОЇ ВУЛИЦІ

З львівських дільниць Замарстинова, Знесіння і Личакова виводився особливий тип мешканців міста, що не все жив у згоді з параграфами карних законів, захоплювався своїм рідним Львовом і надавав питоменного характеру львівській вулиці. Мабуть, тому, що Львів стояв на перехресті шляхів заходу і сходу, півночі і півдня, і різні народи, почавши від татар і французів, а скінчивши на німцях і італійцях, залишили тут ознаки своїх впливів, ці діти вулиці дістали чомусь назву батярів.

Були батяри в Коломиї, Тернополі і Бориславі, але найкращі типи, найбільш “расові”, були таки у Львові. Не тому, що вони до певної міри “столичні” батяри, а тому, що з них промінювала завадіяцька енергія і непересічний гумор. Найбільш трагічні події брали вони все з веселої сторони, домішуючи до того легкий, тихий сентимент, і ці свої душевні настрої залишили нам у своїх співанках і жартівливих історіях.

Поза тим батяр це синонім гульвіси, темпераментного ножевника, нероботящої людини,

ошукання, злодійчука і авантюриста. Але львівський батяр мав ще прикмети, що дозволяли прикнутити очі не на один вчинок, і люди, які навіть потерпіли від батярів, хоч-не-хоч всміхалися і внутрішньо подивлялися їхню помисловість і життєрадісність, з якими вони сприймали буденне життя і його турботи. Найціннішою прикметою батяра була його товариськість і серце; вони мали добре, щире серце в повному розумінні цього слова і вимагали серця від других. Тому перед владою, в небезпеці, вони старалися зм'якшити противника жартами, а частіше сентиментальними виявами своєї душі, включно до проливання сліз, — байдуже, справжніх чи крокодилячих, — і молитовним благанням. Зате в своїх любовних трагедіях, вони не знали половинчастих успіхів. Тут промовляв ніж, а аргументом була кров. Багато пісень, що їх радо співала вулиця, залишили вони на ці, остаточно мало симпатичні теми: зрада дівчини, пімста, труп і у висліді шибениця для месника на Гицлівській горі.

Треба б неабияких психологічних дослідів, щоб дослідити причини появи таких характерів у Львові, що все таки був досить статечним містом. Можливо, що питоменний гумор батярів сягав корінням їхнього походження. Вони, майже без винятків, були дітьми україн-

ського села, докладніше, їхні діди і прадіди. Але з селом вони не мали уже більш нічого спільного. Просякли наскрізь містом і стали питоменними жителями передмість Львова. Вони брали життя таким, як воно є, підпадали під вплив оточення, яке було колись польське, тим більше, що до першої світової війни, не було майже ніякої противаги з українського боку. Все таки в листопаді 1918 р. велика частина львівських батярів стала по українському боці і відтоді це "плем'я" поділилося чітко на українську і польську вітку. Все таки приватно одні і другі розмовляли особливим жаргоном, який був мішаниною української і польської мови з домішкою чудернацьких слів інших мов: німецької, мадярської, тощо. Зразком цього жаргону львівської вулиці можуть бути такі звороти:

Крий пазури — подай руку

Гуляй — йди геть

Грабе — пальці

Майхер — ніж

Лопух — вбрання

Чайся — дивися

На вінклю — на розі

Ферайна — товариство, група побратимів

Заіванити — вкрасти

Національно - політичний характер львівської вулиці змінився круто після визвольних

змагань 19-го року. Місто захоплювали економічно і організаційно українці. Появилися кооперативи, читальні, спортові товариства, Луги, Соколи. Українське життя розвинулося в усіх ділянках і, цілком зрозуміло, влилося в себе передміський елемент. Поляки повели відразу гучну кампанію за душу львівської вулиці. Нагадували перебільшені патріотичні чини з 1918 р., старалися втягати у свої організації, тощо. Боротьба була нерівна. З одної сторони — грошеві засоби і авторитет польської влади, а з другої сторони відклик до української душі. І українська сторона перемогла. Всенациональні маніфестації притягали десятки тисяч населення, а в тому і багато тих, що ще недавно брали участь в польських патріотичних імпрезах. Львівських баянів бачимо згодом в ОУН. Вони заповнюють в'язниці не тільки як кримінальний елемент, але теж як політичний. Вони радо горнуть до організацій, здивовані тим, що хтось їх приймає, хтось займається ними, хтось виходить до них з серцем, сповненим щирістю і дружбою. Бо досі вони були тільки шумовинням, злодіями, а їхній контакт з суспільністю — це в'язниця або різні польські організації патріотичного характеру, де аж надто давали їм до пізнання, що вони потрібні владі, як пропагандивний матеріал.

І ось вони стають членами ремісничих товариств, де впоюють їм гордість звання українського ремісника, вони довідуються, що крім пияцьких бійок на ножі, є ще інша форма владувати снагу — шляхетний спорт, вони завважають, що є ще інші шляхетніші змагання — за національну справу.

І їм пригадується, що їхні батьки і брати в родинному колі розповідали, як то в вісімнадцятому вони проводили українські патрулі крутими вуличками передмість, як вказували дорогу для оточення поляків, як багато - багато з них покинуло Львів і в сивих одностроях Галицької Армії рушило на Схід. Згадали, як ось шановний нині столяр зголосився до "своїх" ще підпростком і коли поставили його на сторожі, стояв там без зміни 24 години. За той час пересувалися боеві лінії, і в хаосі забули про нього. А коли випадково натрапили на нього, та дивувалися його впертості у виконванні обов'язку, він, із свого боку, дивувався їхній мові, бо його поведінка була йому так зрозумілою і правильною.

Вчинки, про які мовчали, або розповідали тільки в скритому, стали темою гордошів. І вони беззастережно стають по стороні свого народу. Це вони довели в часі другої світової війни, коли стали неоціненим скарбом підпілля

у боротьбі проти чужих окупантів, коли заповнили ряди Української Дивізії і УПА.

Передвоєнні львівські батяри вмiли жити і вмiли бавитися. Життя брали повними пригорщами і важкі свої переживання оспiвували в пiснях, що горiли темпераментом, променiли гумором, або сльозили сентиментальним смутком. Хто не відчуває тих прикмет в описі такої забави, на якомусь львівському передмісті:

А там Ксенька вола:
Ходи ту, Микола,
Будемся крутити
Доокола стола.

Це запросини до танцю. А він, джентельмен, ще з доброго серця дає пораду ощадности:

Маєш корон двадцять,
Сховай вісімнацять,
А за двi корони
Купиш си бомбони¹⁾
А там пан Базилі
Препраша на хвилі,
Бо му трасли портки
На самому тилі.

Дальші події нецензурні.

Щоб заробити гроші, робили все можливе. Тобто якраз не робили нічого, а тільки придумувати, як би не працювати роками. За те їх-

¹⁾ бомбони — цукерки.

ні помисли вимагали, мабуть, неабиякої умової напруги. В найгіршому випадку приймали фізичну працю, звичайно високоплатну, якої однак не знали. Ось в одному домі такий майстер-спец, разом з помічником будували піч. Коли була готова, майстер глянув вправним оком на свій твір і, мабуть, непевний його вартості, а може цілком певний, каже:

— Ти потримай піч, а я йду по гроші!

І бувало, коли печі і будови валилися, батяр сумно хитав головою:

— Га! Не все вічно триває на світі!

Коли приходило Різдво, вони відвідували львівські родини, звичайно, в дальших дільницях і колядували під дверима. Господарі обдаровували їх за те грiшми, вдоволені, що хтось їх знає і не забуває про них на свята. Гірше було, коли співаки не знали, чи господар українець, чи поляк, чи святкує українські, чи польські свята. Бо тоді, яких сорок років тому, бувало так, що українці з мішаних родин, святкували латинські свята, а т. зв. поляки, українські. Тоді годі було передбачити, яку коляду затягнути. Починали:

“Бог предвічний. . .”

Але тільки глипнули на лице господаря, відразу знали, що вчинили помилку. І ледве хор почав “Бог. . .”, а вже змісця змінляли на:

“Люляй же, Єзуню. . .”

Коли натрапили на українців, питали: "А де тут свої?" — Це тому, щоб не було помилок на майбутнє.

Багато клопоту, а то й сміху, мав з львівськими батярами парох церкви св. Петра і Павла на Личакові, о. Дудкевич. Вони співали в хорі і не раз в найбільш несприятливих умовах просили підвишки платні. На похороні, коли якраз треба було співати, підходив такий гульвіса до о. Дудкевича і шепотів:

— Прошу вітця, треба додати п'ятку, бо не співаємо далі.

Похорон ішов, хор мовчав і чекав висліді таких торгів з о. Дудкевичом, які завжди кінчалися п'яткою для хору і погрозами:

— Я з вами більше нічого не хочу мати спільного!

Але це була тільки погроза, бо парох любив личаківських батярів, помагав їм і виховував їх, як міг. Старався притягнути їх до праці, віддавав їм легші роботи і напрямки, але знав тих шибеників, і трудно було його ошукати. Одного разу мав один з них залатати ринву. Очевидно, він не знав, як це робиться, тож заткав діру чимнебудь і помалював на срібно. Але парох побачив це, закликав справжнього бляхара і цей виконав роботу. А "батяр" довго опісля поясняв, що йому належить платня, що бідний народ терпить нуж-

ду, говорив про соціальну несправедливість і інші подібні аргументи. Але, коли побачив врешті, що в пароха серце тверде, покивав сумно головою і сказав:

— Отець кому ну ширять!

Бувало, приходив такий нероба до знайомого і прохав:

— Ви знаєте, я не вмю добре писати. Напишіть мені оголошення до газети: "Бідний чесний студент благає милостиві серця о поміч". А на кінці його адреса. Знав, що для студентів мали львов'яни особливо м'яке серце.

Перед війною львівські батяри відвідували масово українські передміські забави, вони ж бо були членами Лугів, Соколів і Просвіт. В буфеті старалися не платити і мали заздалегідь приготовані різнокольорові бльочки, які звичайно вживали на наших забавах. Вони підглядали колір паперу і, замість купувати в касі, давали свої, без печатки товариства, або з фальшивим відтиском. Часто ловили їх на такому ошуканстві і дуже неласкаво випрошували з забави. А ось виняток із записника такого молодця:

"Забава в Народнім Домі, Маланка.

2 канапки	—	—	—	—	0.20 зл.
4 "	—	—	—	—	0.00 "
2 пива	—	—	—	—	0.50 "
4 гальби пива	—	—	—	—	0.00 "

4 канапки додому для цьоці — 0.00 "

Далі на забаві не був, з причини хамства комітетових".

Вони сиділи по в'язницях часто за кримінальні афери, але в останніх роках перед війною і за політичні справи. І коли одного разу такий дрібний злодійчук появився по довшій неприйнятності на вулиці, відбулася така розмова:

— Ти де був, як тебе не було?

— Як то де, сидів, прошу пана.

— За що?

— Та як за що? А за що тепер сидиться? За політику!

— Страждав за Україну — додав по хвилині сумовито, мабуть, щоб зм'якшити серце співбесідника. А згодом натякнув, що у в'язниці знищив собі останнє вбрання і білизну, а з того виходило недвозначно, що бідній політичній жертві належаться якісь штани, черевики, тощо.

Вони скоро орієнтувалися в способах заробітку і наслідували чужі методи, торгуючи всім, чим попало. В таборах корінної Польщі сиділо ще багато колишніх вояків УНР, які, між іншим, заробляли на прожиток у той спосіб, що розпродували картини власної "мистецької" роботи. Були це портрети гетьманів, побутові сцени на зразок — козак прощається з дівчиною, різні краєвиди, тощо. В кожно-

му українському домі було кілька таких картин, часто на горніші, часом на стінах, але ця торговельна продукція навчила західного українця купувати картини і прикрашати ними стіни. Згодом виробився мистецький смак і справжні образотворчі мистці мали з того грошевий пожиток.

Батяри підхопили відразу те, що на доброму серці і патріотизмові можна теж заробити. І вони почали продавати свої картини. Приходив такий чоловік до української хати, говорив, що він емігрант, часто вживав слів "да" і "пожалуста", але позатим не міг позбутися львівського говору. І коли йому здавалося, що вже досить розбрів покупця, показував картину: в якихось старих рямах був звичайний картон, повністю замальований білою фарбою. Внизу підпис, що кінчався на "енко".

— Це що таке? — питав здивований покупець.

— Український степ в зимі — відповідав продавець. — Рідна Україна.

Він з захопленням глядів на образ, а в відповідному моменті ковтав сльози:

— Тут було мое село. Комуна спалила.

І покупець купував, або викидав його за двері:

— Ти батяре один! Геть мені з хати!

Продавали все, що попало. В час, коли кінчався шкільний рік і прийшов час гімназійних матур, чути було на вулицях:

— Камінці до запальничок, камінці, теми до матури.

Прийшла друга світова війна. Люди мали нові проблеми, що їх накинула війна. Люди змінилися, змінилися і батяри. Але вони далі грали на глупоті большевиків, опісля німців. Тільки що в розгарі подій затихло все докруги батярів. Час від часу можна було почути тут і там про їхній вчинок, який давав тему до розмов на довший час. Ось, приміром, за большевицької окупації Львова, гульвіси, що займалися чищенням черевиків біля найкращого готелю Жоржа, устали одного разу великий фотель на дерев'яному підвищенні, над ним розп'яли парасоллю і туди саджали большевицьких вельмож, що хотіли почистити взуття. Сидів такий "чубарик" — як їх звали, трохи з гордою, а трохи з дурною міною, і при цій нагоді купував годинники, які згодом виявилися якимсь старим заліззям.

Багато з них пішло в українське підпілля, багато брало участь в рядах Української Дивізії, боронили улюблений Львів під Бродами, і перебули цілий военний шлях українського вояка. Згодом в одній емігрантській спіль-

ноті рушили за море. Коли раз, перед від'їздом я спитав такого товариша зброї:

— Чого ж ти їдеш? Там тебе ніхто не потребує. — Він відповів:

— Я знаю, що мене вони не потребують, але я їх потребую!

І тут в Аргентині є автентичні львівські батяри. Вони працюють, женяться, є членами своїх "Просвіт", згадують буйну молодість і мріють про свій Львів.

А там, у Львові існує якесь нове покоління батярів. Воно має, напевно, нове обличчя. Тільки одне уже осталося те саме: їхня українскість, припечатана кров'ю батьків і братів і їхнє призириле ставлення до чужої влади.

За большевицьких років 1939 - 41, а опісля за німців, вони не зверталися ніколи до поліція, як тільки:

— Та пане тимчасовий, та пустіть мене, життя таке коротке і таке змінливе!

І цей "тимчасовий" представник чужої влади, як виявилось, був дійсно тимчасовим. Мабуть, і досі ця назва залишилася як термін львівської вулиці.

Львівські батяри, питоменні типи столиці західної України, повинні знайти своє місце в публіцистиці і літературі. Поет Богдан Нижанківський писав про них оповідання. Але є ще

письменник Ромко Личаківський, ректе "Ладзьо", і від нього слід сподіватися літературного пам'ятника цим дітям львівської вулиці; з ілюстраціями Мирона Левицького, визначного графіка і знавця душі львівських батярів.

ГАЛИЦЬКЕ МІСТЕЧКО

Галицьке містечко, таке, яким воно було колись, це спомин. А спомин злагіднює душу, як теплий соняшний промінь напровесні. Усе, що було колись, було гарне, й любов царила між людьми. Тож згадуємо старі, добрі часи і самі стаємо добрими. Любимо тоді цілий світ.

Добрі часи були колись, все колись, давніше. Про них розповідали нам батьки, а батькам діди. Метерніх писав, що добре жити було перед 1800 роком. Це з віддалі часу, коли те, що було, перестає мати зв'язок з дійсністю, пересуваються усі події в сферу добра і краси. Забуваються усі журби тих днів, коли ми кохалися в маломістечковій красуні, або коли в недільні пополуночі приходили з обов'язковою візитою до старенької тети Черлюнчикевицевої на старосвітську смачну каву. Такі далекі часи, начебто не ми були, а якась інша людина, що нам докладно про все розповіла. Знеохочення, нудьга і буденне зло тих давніх днів пропадають кудись у безвіть років. Лишається тільки спомин про добро й щастя, про красу й любов. І туга. Вона охоплює нас несподівано, на дозвіллі і в часі праці, увечорі і ранком, у будні й святочні дні. Кожний з нас

відчував у собі приступи цієї туги.

Коли прийде ця хвилина, дрібний, короткий момент, призначений тузі за рідною землею, тоді й не шукати нам причини. Ось повіяв вітрець, коли ви з широкої авеніди увійшли у вузьку, одноманітну вуличку. І враз ви перенесли душею на п'ятнадцять - двадцять років назад. Ви відчули нагло, що так повіяв вітер колись, у певному, але неозначеному моменті, деś на розі вулички малого галицького містечка. Або ви, далеко за містом, сягнули рукою за листком незнайомого вам, чужого бур'яну. І вже перед вашими очима призабута картина. Вертаєтеся з прогулянки за місто. Товариство — молоді дівчата й юнаки. Поля пшениці, і позолочені сонцем личка дівчат. Вони сповнені молодечою снагою, а в руках польові квіти: сині волошки — (пам'ятаєте?) — і фіолетовий кукіль.

Ви стоїте перед виставою крамниці. За вікном величні букети незваних квітів, в тендітних скляних посудах кольорові, розкішні орхідеї, ці чудні квіти півдня. І деś у куточку, дрібні тихі незабудьки. А вам щось стиснуло горло. Ви не можете відірвати очей від голубих дрібних квіток.

Невиразне й неозначене почування ця туга за своїм. Але глибоке й величне.

Отож, туга огорнула мене за малим галицьким містечком. Це так, як з великою любов'ю:

мріючи про неї, переживаємо її сильніше, як в дійсності. Бо коли події замінюються на почування, зростає духова снага людини. Бо тремтіння тендітної душі переходить у тугу тільки серед суворих умов життя.

Звичайно, людина повинна йти із зором, зверненим вперед, у майбутнє. Недобре глядіти на перейдений шлях, можна відірватися від дійсності. Але є хвилини, коли душа потребує скріплення і знаходить його в тому, що було. Людина й звірина, оминувши небезпеку, оглядається. Поборовши труднощі шляху, людина підносить руки до неба у глибокій вдячності, а опісля з гордістю споглядає те, що поборолла. З того черпає вона сили на майбутнє. Не заради закохання споглядаємо наші минулі дні, не заради міражів клонимо голови перед минулими поколіннями народу, а тільки тому, що і минуле дає нам надхнення та звільняє нашу душу з пут щоденних турбот. І я бачу це наше галицьке містечко не тільки таким, яким воно було колись, але й відчуваю його тим, чим воно буде, коли воля поблагословить нашу нещасну землю.

Тета Черлюнчикевичева! Нині люди не мають уже таких прізвищ. Генерація таких тет пройшла й минулася; тільки у хлоп'ячих споминах zostалися відвідини в домі з лискучою долівкою, високими вікнами, заслоненими до половини темними завісами, і з м'якими фоте-

лями, покритими червоним, витертим зі старости плісом. Тета розповідає якраз про добрі старі часи, коли появилися десь у далекому Львові — (далекому, яких шістьдесят кілометрів) — перші трамваї, і тоді вуйко поїхав у столицю і став водієм; бо така була дивачна мода в тих часах, що юнаки найкращих домів возили людей трамваями. Не знати, з пошани до техніки, чи з молодечого шаління, але такий дивний гін панував у перших роках появи електрики на услугах людства. Я знав про те, бо тета Черльончикевичева оповідала це багато разів, і мої думки перебували деінде, нездатні сприйняти в той час її оповідання. І далі, тета звірювалася, що в неї захований родинний герб, який я удостоївся побачити, якісь червоні стріли і ще щось на голубому тлі. Але в добі цілковитої ігноранції родинних гордощів — ви не розумієте її пошани до минулих цінностей, і очима блукаєте по овальних вилинялих фотографіях, що на стінах, і ледве розрізняєте чоловічі постаті у зачісках, про які ви ніни сказали б, що люди не стриглися тоді роками. Ви розглядаєте постаті жінок у широчезних сукнях, дивно стиснених у талії, та в чудних величезних капелюхах. Ви думаете вперто, хто це, ви не розрізняєте їхнього віку в тих старосвітських строях. А голос тети брешить ніжно, вона розповідає саме согий раз про якогось свого родича з десятого коліна, що хоч

коваль по фаху, але казав себе поховати в контуші і з карабелею у боці. І в той час, коли я пильно розглядаю чорного kota, що м'яко увійшов з другої кімнати, тета Черльончикевичева завважила, що її оповідання не доходить до мене. І вона тупнула ногою:

— Іди геть, драню! То я розповідаю йому про добрі часи, а він і не слухає!

І я, дрань, вискочив з радістю із старосвітської хати в город і на вулицю, і не було це мені новиною, ні чимсь незвичайним. Бувало таке завше з тетою Черльончикевичевою.

Біля тину пасся кінь. Ми втратили уже те почування, яке повинна мати людина до коня. Інші умови життя, великі міста, інші проблеми. Але згадаймо в малому містечку сусідську Лису чи Карого. Пам'ятаєте, коли підходите до коня, він звертає до вас голову, дивиться на вас розумними чорними очима, й торкає ваше рамя вогкими ніздрями. Стоїть спокійно й терпеливо вижидає, щоб ви попестили його по шиї.

Мале галицьке містечко жило десятки років поза всіма проблемами, що ворушили великі міста. Час плив поволі, часописи приходили зі спізненням, а різні події обговорювалися в повітовому Союзі, який робив свої перші кроки, або в аптеці, або на Бесіді, де старші заслужені громадяни і емерити сходилися на карти. Перед першою світовою війною містечко

було взагалі далеке усіх світових подій. Але чотирнадцятого року в ньому організувалися Усусуси. Тягли самі вози з одностроями і зброєю, тягли їх через ціле місто від військового магазину до учнівської бурси, де була заїм-провізована станиця. Панни шили їм синьожовті стрічки до вояцьких шапок, бо хлопці йшли на війну проти москаля. Тридцять років пізніше нові юнаки молодого покоління проїжджали містечком на панцерних автах, сиділи за кермами змоторизованих гармат артилерійського полку української дивізії, а інші сторозили перехрестя доріг, з автоматами на грудях, заховані в кущах і лісах. Вони стояли теж на чатах проти москаля, іншого, не царського, але все того самого. Тоді уже містечко не було таким, як його згадую, тоді уже давно відійшли у вічність тети Черлюнчикевичі. Інші люди жили в містечку, тверді юнаки, запальні дівчата. Аж дивно, як усе змінилося, аж дивно, звідкіля взялися вони.

Але ще давніше галицьке містечко почало відроджуватися в перших роках після визвольних змагань, коли вигладилися хвилі революційних настроїв і життя поплило буднями. Це були нові будні. З воєн поверталися вояки, з неволі, з таборів, з закордону. Верталися у військових штанах, вилисїлі з тифу і негод, верталися інші з Праги, Відня, Подебрад. Заселили містечко. І почалося. Часописи, кооперація,

УВО, новий стиль життя, новий тип українця.

Це містечко, це не Перемишль, не Збараж, Бережани чи Коломия, що все була чимсь дуже характеристичним для західних українців. Це буде пересічне місто, галицьке місто, в якому знайдете і Тернопіль, і Золочів, і Куликів, і Коломию. Безіменне галицьке містечко.

Воно мало свій центр, ринок, що восени, на весну і в усі дощові дні потопає у рідкому болоті, а в соняшні дні, для відміни, ставав джерелом цілих хмар куряви. Якесь частина могла бути брукована нерівним круглявим камінням, так званими котячими головами. Тоді книговод міської кооперації, що їхав ровером до праці, витрясав з себе останки сил і хоч розхитаний фізично, але все таки зсідав елегантно, згідно з молодю, перекидаючи ногу, наче з коня. Наслідки колишнього кавалерійського вишколу. Змиршавів світ в його очах. Колишній молодий поручник — нині лисавий книговод, а замість баского каштана — розхитаний металевий ровер.

Раз на тиждень від самого ранку повітря наповнялося запахом сіна й соломи, та ще чимсь, що було засадничою атмосферою села. Ярмарок. Вози ставали рядами на ринку, по заїздах і подвір'ях. Коні звільнені з упряжі понурили голови у "опалки" з сіном. Усі найближчі крамниці були в дії. "Помпували" люди воду і відрами носили коням. А на возах сиділи

— залежно від погоди — менш чи більш закутані в хустки господині, газдині, або, як казали просто, “баби”.

Господар пішов на закупи, газдиня сиділа на возі, щоб хто що не вкрав. А красти було що. Кусень полотняного покривала, в'язка соломи, залізна шруба, — усе крали міські підлітки, що крутилися поміж возами. Для того шумовиння, з якихось невідомих причин, дуже цінним набутком був батіг. З рівного прута і шкіряного пужала з кольоровими шнурочками — прекрасний батіг. Але були теж саморобні, з кривого патики і знайденого на дорозі шнурка.

Тому газда ішов на місто з багатом. Бо бабі довіряти годі. Обернеться, заговориться і батіг пропав. І ставлення господаря до жінки було в місті інакше, як дома. Бо в місті чоловік був розумний, гордий, пан. Жінка не мала в місті нічого до говорення. І коли йшла куди з чоловіком, то додержувалася старого звичаю: йшла не з чоловіком, а за чоловіком. Багато жартів говорили тоді люди на тему відношення чоловіка й жінки. Ось питається знайомий: а де баба, газдо? — Сидить же ззаду — відповідає господар, не відвертаючи голови.

— Де ззаду? Нема нікого на возі!

— Нема? — і газда поволі з повагою повертає голову.

— Справді! — а похвилі: Агі, та я чув, як

щось хлюснуло в калабаню!

Мабуть, у хаті стосунок чоловік-жінка став впрост відворотній, але не наша це справа й до теми не належить.

Тоді, в час ярмарку виходили на ринок усі служниці з цілого містечка. Вони всі були з дооколішніх сіл, бо пані не брали на службу міських дівчат. Такі звалися чомусь “зіпсутими”, що “не з одної печі хліб їли”.

Про служниць можна написати книжку. Вони всі були здорові, круглолиці, рум'яні. Ходили й робили все поволі й залюбки їли цукор. Деякі з них, на знак привітності, все усміхалися. Це дратувало панів, і я знав одного, що з люття звертався все до Марині:

— Ти чого смієшся?

— Та я не сміюся, прошу пана. — відповідає дівчина, а усміх прилип невідмінно до обличчя.

Були такі, що запрошували гостей до кухні, звичайно молодих вояків, або хлопців з пожежної сторожі. Дуже втішали дівчат саме однострої, срібні відзнаки, золоті гудзики. Ще були такі дівчата, що ласували тільки смажені вишні. Одна знову, Галя, взяла мою фотографію і під церквою показувала усім знайомим, нібито свого нареченого. І то цілком безпідставно. Але, які б вони, оці містечкові дівчата, не були, мали все одну незмінну прикмету: жили на ворожій стопі з порцеляною. Книжку

— Як я уже сказав — можна про них написати.

Коли сніг іскристими плахтами прикривав вулички і доми, і приходило Різдво, тоді містечко роїлося від людей, що брели снігом з повним наруччям закупів. В просторих теплих кухнях рух. Варять, печуть, готуються до святої Вечері. В кімнаті стоїть ялинка, під стелю, а на долівці повно сіна. Людина, яка в той час святого Вечора блукає порожніми вулицями, відчуває свою дивну самотність. Бо скрізь у вікнах світла, і місто перепоене голосами колядок. Другого вечора, в сінях допоминить тупіт ніг. Усі знають, про що йде. Це колядники. Хвилина тиші і враз:

Бог предвічний

Народився...

І тоді господар відкриває широко двері; з повагою стоять усі, заслухані у віковичну коляду. Хтось непомітно всунув листу збірки на Рідну Школу. Гарне було Різдво в містечку.

На Новий Рік розносили "желання" коминярі. Вони роздавали великий стінний календар з рисунком коминяра, символу щастя, з драбиною і великим звоєм дроту. По коминярах "желали" листоноші. Вони знали все про кожну людину в містечку; вони читали відкриті листівки, читали поздоровлення дівчатам від далеких закоханих юнаків, і це не вважав ніхто чимсь, що не личило, чого листоноші не по-

винні робити. Бо це було доказом, що листонош, урядова особа, інтересується людиною, а людині завжди приємно, коли інший нею зацікавлений. Тож здалеку уже листонош кивав карткою до Олюні, що нетерпеливо очікувала його перед хатою і передавав сам втішений вістку! Це від Василя, або від пана Влодка — коли цього Влодка знав тільки з виду. Бувало бавився у піджмурки: ану, вгадайте, від кого? Залежно від своїх особистих прикмет, листонош сповіщав: — Завтра приїде Юрко, панно Лесю. — або передавав картку і з приязною усмішкою слідкував за враженням на лиці якоїнебудь Зоні. Такі маломістечкові листоноші були звичайно старші люди, з шпакуватим вусом, часто вислужені військові, і, зрозуміло, звання вимагало чеснот довір'я і певности. Бо, як я уже казав, це були старі добрі часи.

Коли в малому містечку розійшлася вістка, що вам витинають сліпу кишку, ви пам'ятаєте тільки те, як дружньо ваші знайомі й незнайомі вас жалували й вам співчували. Подію обговорювали на вулиці старші жінки — ви це бачили крізь фіранки свого віконця — жінки, що їх звали легковажно кумошками. Вони співчутливо кивали головами, вони мало не плакали, але ніхто в місті не радів злосли-бо і не затирав втішно рук; ви пам'ятаєте ці ривави доброти тих людей, але забуваєте, що

звичайно, ваша сліпа кишка була в порядку і згадана вістка була так званою “пліткою”, пушеною в рух з наміром понизити вас в очах дівчат. Що ж, такі й подібні плітки річ звичайна й явище чисто людське, тож щира людина не бере собі їх до серця; всміхнеться тільки, потураючи слабшим сторінкам людської душі.

З малого галицького містечка вели дороги в широкий світ. Круті дороги, вузькі й нерівні, що потоптали в долах серед садів і горбаніли на верховинах дооколішніх піль. Цими дорогами можна було зайти до головних артерій краю, що не багато різнилися від них, а ними далі у світ. Тільки зрідка хто користався тими шляхами, але хто пішов ними, того відпроваджували щирим серцем і цілою душею усі друзі, знайомі й незнайомі, наче у вічність. Відомо бо було всім, що хто вийде з містечка в приманливі далі, той мало коли вертається назад. Тільки зрідка доходить вістка:

— Великим чоловіком став! І хто б то подумав! А я знаю його, як ходив ще до школи й не хотів вчитися.

І одного разу, коли відомий журналіст збирав біографічні дані з життя визначного письменника, йому відповів старий дядько, шанований мешканець містечка:

— Питаєте, чи пригадую собі його? Та чому ні. До школи разом ходили... Ех, добрі

часи були... Кажете, став славною людиною! Книжки якісь пише. Гм! Але щоб ви знали його брата — жваво забалакав дядько — цей щось варт. Він годує свині, найкращі на цілий повіт. Не вірите? Спитайте в кооперативі!

Ось що згадував я, сидячи в гостях перед хатою. Чужина. Ми пили каву, під пальмою, а побіч росли цитрини й помаранчі.

— Таке то було це наше містечко, отче дедан.

— Так, добрі часи були. Людина, викинена в чужину, бере з собою придбане майно. А ми взяли те, що найцінніше. Спомин. Кожний крок в нове — це прощання з давнім життям, але тут, в серці, остається назавжди спогад про те, що було й не вернеться.

Зайшло сонце, й дуже скоро потемніло. Нехай заіскрилося чужими й невідомими зорями. Ми допивали каву, але це не була така, як колись, добра їмосцева кава.

Поза тим нас кусали комарі.

КОЗАЦЬКІ МОГИЛИ ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ

Не в десяту п'ятницю, коли то щорічно відбувалися прощі до козацьких могил, а в річницю бою під Берестечком, прийшов я туди зложити поклін воїнам і відвідати останки тих, що на війні гралися життям і ворогові склали лицарський салют перед боем. Це були шляхетні часи, коли на українському небосхилі горіла планета воєн, а на землі існувала надзвичайна людина, Його Милість гетьман Богдан Хмельницький. Такі люди знають вагу заліза, палахкотіння своєї душі кидають у народ, а їхні величні ідеї діють сотні років у майбутньому, коли вже прах героїв розвіяли бурі і в пам'яті людській потонули події лицарські.

Хмельницький, що бив монети з рисунком шаблі, його регіментарі і товариство військовоє, наважилися в імені правди бравурно прорізати кордони смерті і сміхом стрічати лявіну, якій самі, свідомо, дали початок. Це ті, що своїми чинами змінили добу і перемогли природні границі часу.

Але це було давно, так давно, що дійсність осіб і подій перестала існувати. Залишилося тільки незбагненне промінювання, що таємни-

ми силами діє через століття і к горі підносить духа нащадків.

Липень поклав спеку на зрілі поля, позаду мене майоріли ще дахи передміських хат Берестечка, а далі, попереду простелився незайманий край; болотиста ріка вільно котила свої води поміж левадами і піщаними горбами ген кудись за обрії, за синяву смугу волинських лісів. Таке воно, це марсове поле, де гнів нісся з вітром понад полями і понад часом, де призначення зродило легенду дійсності, що нині зацвіла наново: іти вперед і діяти!

Сонце тонуло у мляво - багряній мряці і звільна потопало на заході, десь у далекій Польщі. Вітер гонив піском і небо затяглося темними, порозриваними хмарами. Йшла туча. Маленька дерев'яна церковця, що видніється самотньо серед могильних горбів, ціла у зелені яблунь і кущів ясиною. В долі, ріка Стир вимиває вряди-годи рештки поламаної зброї і кості воїнів, що не мали часу роздумувати про смерть. Ми знаємо ці хвилини, коли вона, смерть, стоїть над людиною. Пам'ятаєте? Над тобою і над мною — а побіч кладе гекатомби!

Тоді, майже триста років тому, дві сили стали одна проти другої. Ось там стояли добірні гусарські хоругви Яреми Вишневецького — ліве крило королівських військ Річпосполитої Польської. А тут полки Богуна і Джеджалії.

За горбом, артилерія козацька: пушки і фалькони, серпентини і гарматки, обшиті шкірою. Гармаші готують міхи пороху і в похідних казанах ллють олив'яні кулі. Ген — на пів обр'ю розляглося військо Хмельницького, кольорове і туге, горде перемогами жовтоводськими, пилявецькими і львівськими. Цілоком ліворуч, у хашах і верболозах, стоять, закриті для ворога, татарські загони. Нові союзники України. Їм найбільш догідно зліва засипати противника хмарою стріл із луків. Вони теж мають розпочати бій. Звідтіль загомоніли нагло звуки поспішних літаврів, а по полках замаєли полкові і отаманські значки. Салют — і бій почався.

І враз татари, не добігаючи ворога, завертають. Праве козацьке крило не має охорони. Ніхто не знає, що сталося — і гетьман бачить татарські загони, як в бойовому порядку, звільна з'їжджають з поля бою. Риссю скочив до хана — з ним його найближчі. Військо хвилину вагається — захиталися широкі лави козацтва — пшениця під буйним поривистим вітром. Але вже регіментарі наводять порядок і полки переходять у наступ.

Неспокійно горять темні очі хана, і жовте костисте обличчя відбиває зеленаві тіні в півсмерку ханського шатра. Хмельницький — гнів і пекло, безодня й божевілля. Довкруги очі сторожі, довкруги плетена зброї турець-

ких яничар. Зорять за кожним рухом гетьмана. Хан схвилюваний, але лице спокійне у застиглому зморщенні:

— Великий гетьмане — тепер ти в моїй неволі. — Хмельницький мовчить. Він розуміє — турецький світ не бажає собі могутнього сусіда, вільної Річпосполитої Української. А хан — на Аллаха — мусів виконати наказ, або прийняти зелений шнурок з Істамбулу.

З ханського шатра видно обидва війська, річку і далеке місто. Поляки готові відбити наступ, шикують драгунів і кінноту Яреми — бойові дими гарматної і мушкетної пальби розвіває вітер на подерті білі мли. — Враз у козацькому війську вагання, ворог наступає. Коронний гетьман завважив відкрите крило, слабу сторону козацьку. Згортає сили, щоб ударити — але ось забили бубни, затремтіли дрібні трубки козацькі — відступ.

Хмельницький бачить, як легко можна б змінити вислід бою, він знає, що важкі хоругви Яреми не можуть діяти в болотах, і тільки рішучий безстримний наступ може врятувати бій. Він затискає п'ястуки — яка доля — бачити відворот і безчинно глядіти, йому, що тримає майбутнє землі української в руках, йому, що чин кладе понад усе і не знає, що таке спокій і безділля. Схрешені рогатини сторожі нагадують йому дійсність, і він чорною хмарою завертає вглиб шатра.

Вечір залягає над світом. Мовкнуть стріли, тиша огорнула ворожі табори. І коли перший світ зійшов на землю і білі мряки опали срібними краплинами на зелень, поляки побачили, що в козацькому таборі нема нікого. Піхотні і кінні відділи польського війська кинулися вперед, в хаосі і з криком бігли до порожнього табору. І нагло стрінув їх вогонь козацьких мушкетів — останньої сторожі на втрачених постах, воїнів неustraших, що хоронили нічний відступ війська. Це полковник Богун вивів усі полки і майже усі гармати і лісами подався на схід.

До останнього боронили переходи задні сторожі. До останнього погинули на полі бою. Ще на острові, невеличкому клаптику землі, куди можна було податись за козаками, боровся останній відділ.

— Просіть пардону — гукали поляки — але у відповідь загреміли мушкети. І коли останній з останніх залишився в живих, і ранений набивав рушницю — сам король дарував йому життя. Але він піднісся, рештою сил викинув у воду гроші і своє вояцьке майно і націлів рушницю. Вистрілити не мав уже сили. Польський драгун увійшов у воду по груди і пробив його рогатиною.

Хмельницький вирвався з полону і почав будувати укріплення коло Білої Церкви. Туди теж прийшли берестецькі війська, що ще в лі-

сах розгромили ворога, який наступав і гонив їх волинською землею. Поляки завернули назад. А околицю накрила чорна смерть, пошесть, що забирала людей гірш війни, морове повітря, проти якого не було поради.

В Білій Церкві Богун махнув рукою: “Хоч Хмельницький програв під Берестечком, нещастя нам з лихвою нагородиться”.

І так сталося.

— Чи в них один Хмельницький — говори-ли у Варшаві — тисячами їх рахувати треба. Це не хлопи, а воїни, страшні самому цісареві отоманському.

На берестецькі поля зайшла ніч. Вітер свистав понад рікою і пісками, гонив безцільно хмари, але води пливли спокійно й могили чорніли непорушно в братерській близькості одна від одної. Вода звільна підходила, і пісок вздовж берегу став мокрим і темним. Тоді щось кругле забіліло біля води; рука торкнула мокрий, холодний череп.

Старий місяць півсерпом вплив з-поза хмар і кинув жовте проміння на мої руки. Глибокі порожні очодолі черепу отінила гладка кість чола, але над правою скронею чорніла пощерблена яма пострілу. Кість на берегах вигладжена водою, на протязі століть не втратила заломів від мушкетної кулі.

Обережно розглядаю череп людини, безко-нечно вартісної людини — воїна, що згинув

за нас, віддав свою теперішність за нашу майбутність. І я простягнув руки. Череп світив зеленуватим світлом на моїх долонях:

— О, ви, їхні діти і діти дітей, що жили й живете пізніше цих подій: Оце святий пам'ятник вашого існування!

Буря загула тисячами несамовитих тонів і перші важкі краплі дощу впали на землю. З багон примчали біляві клуби мряки. Вітер закрутив ними і погнав кудись поза могили. Блискавки освітили по-дивному вигнуті вітром дерева і глуху даль землі, оглушливий грім роздер повітря, і небо ринуло дошовою зливою. Жах охопив душу. Вітер ніс голосіння неземних істот, загублених у просторах, якісь темні тіні гналися над берегами і викопували спорохнявілі черепи. В багряних відблисках заміготіли обриси земляних валів, лицарі мчали на конях, і чорна смерть гонила з вітром і пригнула мене до землі у стіп крайньої могили.

І враз серед хаосу знищення, серед неземних видінь полинула душа туди, — де дерев'яна невеличка церковця на козацьких могилах. Там у світлі блискавок заблестів хрест. І я з черепом у руках побіг туди проти вітру й бурі, туди, де затишний спокій і надія, де височів символічний хрест на могилах.

За що гинули ви усі, що ваші черепи нам на глум виполіскують бурі? За які цінності ви боролися, за які фантоми? За гетьмана, що тав-

ром своєї особистости позначив добу? Що ніс смолоскип і передав його далі, нащадкам? Чи знали ви свою долю — коли йшли на шлях повстань і воєн? Я знаю, вашим фантомом була Україна, і чую у витті бурі ваші тихі слова: “Не плачте по нас, плачте за собою і за своїми гріхами!”

Хто зрозуміє ці могутні відрухи народу, що їх відчув Великий Гетьман і їх здійснив? Хто зуміє сприйняти розумом велику силу, яка каже гинути тисячам?

Я пригорнув череп до грудей і враз зрозумів, що смерть перемінюється у вічне життя і що все минуле, усі часи і всі предки, живуть разом у кожній хвилині сучасности. І поки ясне над похоронним місцем героїв знак Божий, доти існує в наших серцях суть їхнього перерваного життя. Все дано від Бога, всі удари треба з вдячністю прийняти й Йому підкоритися.

Буря вщухла. На небі появилися зорі. Ті самі зорі світили воїнам триста років тому. А завтра буде день і сонце.

Зміст

Друже!	стор.	7
Львів	"	11
Святий Юр	"	17
Скит Манявський	"	33
Крилос	"	43
Холмський Стоп	"	58
Країна болот і лісів	"	65
Біла Гора	"	75
Українська вояцька пісня	"	86
Діти львівської вулиці	"	93
Галицьке містечко	"	107
Козацькі могили під Берестечком	"	120

